

Obećana zemlja: dalmatinski kolonisti u Slavoniji i Vojvodini za vrijeme ranog socijalizma

Barić, Nikola

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:993998>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

NIKOLA BARIĆ

**OBEĆANA ZEMLJA:
DALMATINSKI KOLONISTI U SLAVONIJI I VOJVODINI
ZA VRIJEME RANOG SOCIJALIZMA**

Diplomski rad

Pula, 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

NIKOLA BARIĆ

**OBEĆANA ZEMLJA:
DALMATINSKI KOLONISTI U SLAVONIJI I VOJVODINI
ZA VRIJEME RANOG SOCIJALIZMA**

Diplomski rad

JMBAG:0303070048, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti i japanologije

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Nikola Barić, kandidat za magistra povijesti i japanologije, ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 23. rujna 2024.

Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Nikola Barić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Obećana zemlja: dalmatinski kolonisti u Slavoniji i Vojvodini za vrijeme ranog socijalizma* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli 23. rujna 2024.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. AGRARNA REFORMA I KOLONIZACIJA PRIJE DRUGE JUGOSLAVIJE	7
1.1. Agrarna reforma u Kraljevini SHS/Jugoslaviji	8
1.2. Agrarna reforma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj	14
2. OKVIRI KOLONIZACIJE U DRUGOJ JUGOSLAVIJI	17
2.1. Socijalizam i kolonizacija	18
2.2. Zakoni i odredbe	21
2.3. Nadležna tijela u provođenju kolonizacije	26
3. DALMATINSKI KOLONISTI – ODLAZAK	29
3.1. Prilike u dalmatinskim selima	32
3.2. Napuštanje Dalmacije	34
3.3. Kolonizacija i novinska propaganda	42
3.4. Prikaz kolonizacije u filmu <i>Vlak bez voznog reda</i>	45
4. U “OBEĆANOJ ZEMLJI”	49
4.1. Prvi dojmovi i problemi	52
4.2. Proces integracije i odnos sa starosjediocima	57
4.3. Kolonisti i zadrugarstvo u filmu <i>Obećana zemlja</i>	60
ZAKLJUČAK	63
IZVORI I LITERATURA	65
SAŽETAK	69
ABSTRACT	70

UVOD

Kolonizacija u drugoj Jugoslaviji bila je dio sveobuhvatne agrarne reforme koja je trebala osigurati prehranu gladnog stanovništva i brz oporavak ratom uništenog gospodarstva. Ljudi iz prenapučenih ili nerazvijenih područja države, kao i siromašno stanovništvo bez zemlje bili su glavni subjekti provođenja kolonizacije. Ti agrarni interesenti su, nakon odobrenja njihovih zahtjeva postajali kolonisti, te su se u kratkom roku trebali naseliti u zemljom bogatija područja. Slavonija i Vojvodina bile su poljoprivredno vrlo razvijene regije koje su zbog ratne pogibije i bijega poraženih u isto vrijeme imale mnogo napuštenih zemljišta čija je pravovremena obrada bila neophodna za državu. S druge strane, u poljoprivredno nerazvijenim regijama poput Dalmacije koja je i središte ovog istraživanja, postojalo je mnoštvo gusto naseljenog siromašnog stanovništva koje nije imalo priliku prehraniti samo sebe, a kamoli sudjelovati u procesu oporavka nacionalnog gospodarstva. Alokacija takvog ljudstva prema ispražnjenoj zemlji Slavonije i Vojvodine trebala je saveznim vlastima osigurati bogat urod, ali i riješiti pitanje viška siromašnog stanovništva kako bi i ono moglo na čvrstim temeljima sudjelovati u procesu izgradnje Jugoslavije.

U sklopu opće kolonizacije u drugoj Jugoslaviji u načelu razlikujemo dva tipa: vanjsku (saveznu) i unutarnju kolonizaciju. Vanjska kolonizacija stanovništva s područja Hrvatske u vojvođansku Bačku provodila se prva i obuhvatila je ponajprije obitelji zaslužnih pojedinaca NOB-a. Daleko najveći broj planskih preseljenja u Vojvodinu odvio se u razdoblju između početka jeseni 1945. i proljeća 1946., nakon čega su se u principu vršile samo pojedinačne kolonizacije. Unutarnja kolonizacija podrazumijevala je selidbe unutar granica iste republike. U kontekstu ovog istraživanja, unutarnja kolonizacija se koristi za selidbu kolonista unutar granica Narodne Republike Hrvatske koja je uslijedila po dovršavanju poslova oko vanjske kolonizacije.

Ovo istraživanje u svom fokusu ima osobna iskustva dalmatinskih kolonista koji su selili za Vojvodinu ili Slavoniju. Na temelju istraživačkih radova, novinskih članaka i arhivskih dokumenata iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Državnog arhiva u Splitu, pokušat će se dati odgovor na pitanje: kako je izgledao proces kolonizacije sa stajališta samih kolonista? Proces kolonizacije podrazumijeva kronologiju zbivanja koja će započeti na siromašnom dalmatinskom kršu i tamošnjim teškim uvjetima života, a završiti njihovim dolaskom na bogate oranice Slavonije ili Vojvodine, te tamošnjim procesom integracije. Za Dalmatince su kultura i običaji obiju regija bili nešto novo, potpuno drugačije od onog na što su navikli u rodnom kraju. Nadalje, uz

uočavanje paralela i razlika između kolonizacija u Kraljevini Jugoslaviji, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i, naposljetku, drugoj Jugoslaviji, naglasak će biti stavljen i na pristup sva tri režima prema svojim kolonistima u sklopu agrarnih reformi.

Mnogi kolonisti nisu se mogli naviknuti na drugačiju klimu, uvjete rada u polju, mentalitet i običaje ljudi među koje su došli. Bilo je i tuge i razočarenja jer puno toga što im je bilo obećano nije bilo ispunjeno. Kuće koje su dobivali vrlo često su bile u toliko lošem stanju da se u njima jednostavno nije moglo živjeti. Nerijetko bi u dodijeljenim kućama zatekli nepoznate obitelji koje su, iskoristivši situaciju ili kao izbjeglice, zauzimale obližnje ili bogatije kuće. U određenim situacijama su zakazala i nadležna tijela koja u poslijeratnom kaosu i otimačini nisu bila u stanju voditi pravilnu evidenciju o kućama i kolonistima. Zbog svega toga, a ponekad i zbog puke nostalgije za poznatim, mnogi su se kolonisti vraćali u rodnu Dalmaciju. Ipak, velika većina dalmatinskih kolonista se odlučila na ostanak na novoj zemlji, gdje su nakon teškog razdoblja u prvim godinama postojanja Jugoslavije uspjeli doživjeti svoj novi početak.

Organizacija, trajanje i konačni ciljevi agrarne reforme i kolonizacije unutar druge Jugoslavije jest ono što će je naposljetku razlikovati od istih napora u prijašnjim režimima. Stoga je upravo kolonizacija u drugoj Jugoslaviji i središte ovog istraživanja. Opsežna dokumentacija i izvještaji vezani uz njeno provođenje pomoći će u rasvjetljivanju uloge i iskustava dalmatinskih kolonista u agrarnoj reformi ranog socijalizma.

1. Agrarna reforma i kolonizacija prije druge Jugoslavije

Na početku je potrebno naglasiti kako planska kolonizacija zemljišnih posjeda u sklopu agrarne reforme u drugoj Jugoslaviji nije bila prva takve vrste na ovim prostorima. Kako bi riješila problem prenapučenosti njemačkog stanovništva i loših ekonomskih prilika, Habsburška Monarhija je već u 18. stoljeću naseljavala dijelove Slavonije i Srijema.¹ Također, za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevina Jugoslavija), ali i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.), postojali su organizirani napori s ciljem koloniziranja siromašnijeg stanovništva iz pasivnih prostora u krajeve s fondom nekorištenih obradivih površina. Zajednička točka svih kolonizacija 20. stoljeća bila je potreba za što plodonosnijom poljoprivredom kako bi se osigurala prehrana stanovništva i brz oporavak, a kasnije i održavanje stabilnog razvitka gospodarstva novonastale države.

Kroz svo to vrijeme isti su ostali uvjeti na dalmatinskim selima čiji se stanovnici, s obzirom na krški krajolik ove regije, nisu mogli samostalno prehranjivati, a time niti značajnije doprinijeti sveukupnom gospodarskom oporavku. Stoga će upravo Dalmatinci koji su živjeli u takvim uvjetima biti jedan od primarnih subjekata Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u drugoj Jugoslaviji, u sklopu koje će u velikom broju sudjelovati u organiziranoj vanjskoj ili unutarnjoj kolonizaciji napuštenih i konfisciranih posjeda, te ekspropiranih dijelova posjeda.

S obzirom da su se socijalni, ideološki i ekonomski čimbenici navedenih država koji su utjecali na ciljeve kolonizacije međusobno uvelike razlikovali, razumljivo je da su postojala izražena odstupanja u samoj prirodi provedbe njihovih programa agrarne reforme i kolonizacije. S ciljem razjašnjavanja nekih osnovnih karakteristika kolonizacije u ranijim režimima, u odnosu na onu provedenu za vrijeme druge Jugoslavije, osvrnut ćemo se na osnovne karakteristike tog procesa u Kraljevini i NDH.

¹ Lazanin, Sanja, "Naseljavanje njemačkih protestantskih obitelji u Slavonsku vojnu krajinu krajem 18. i početkom 19. stoljeća", *Migracijske i etničke teme*, 34, 2, 2018., 172.

1.1. Agrarna reforma u Kraljevini SHS/Jugoslaviji

Svijest o nužnosti agrarne reforme postojala je već i prije osnutka Kraljevine, dakle već u povojima Države Slovenaca, Hrvata i Srba čiji su osnivači, s obzirom na vrlo teško stanje na selu, uvidjeli kako će kvalitetna i brza obrada zemlje biti prijeko potrebna kako bi se prehranilo gladno stanovništvo, te krenulo u izgradnju državnog gospodarstva.² Najveću socijalnu bijedu proživljavala su upravo sela u Dalmaciji.³ Mnogi zaključci iz tog kratkog razdoblja dat će svoj doprinos u usmjeravanju nadolazeće agrarne reforme u sklopu Kraljevine. Proces koloniziranja zemlje unutar nove države započeo je u veljači 1919. godine, a svoj najveći zamah održat će kroz idućih nekoliko godina nakon čega će postupno početi gubiti na intenzitetu, te će kao takav trajati do Drugog svjetskog rata i konačnog raspada države.

Ciljevi prvotnih planova agrarne reforme u Kraljevini SHS bili su raznoliki. Osim prehrane stanovništva, problem koji je zahtijevao trenutačno rješenje svakako je bio nemir među nezadovoljnim seljaštvom koje je strahovalo od toga kako gospodarsko uređenje unutar novonastale države neće zadovoljiti njihove najosnovnije zahtjeve. Monarhija je strahovala od utjecaja revolucionarnih događaja u Rusiji na domaće seljaštvo, pa je stoga uprla sve napore da u razdoblju začetka države veže seljačku masu uz monarhističke krugove i na taj način eliminiira mogućnost njihove suradnje s radničkim pokretima koji su dobivali sve veći zamah diljem Europe.⁴ Postojala je potreba opsežne agrarne reforme, poglavito zbog lošeg položaja seljaštva koje je bilo zarobljeno u feudalnim odnosima od kojih su mnogi zadržavali srednjovjekovne segmente. Primjerice, u određenim dijelovima Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Makedonije još uvijek su postojali kmetovi i težaci koji su vlasnicima imanja davali desetine ili polovine godišnjih prihoda sa zemljišta, dok su se u Vojvodini i nekim dijelovima Hrvatske zatekli odnosi s određenim zaostalim feudalnim obilježjima.⁵ Nakon predavanja postotka bruto proizvoda vlasniku, mnoge kmetske obitelji ne bi imale dovoljno za vlastito snabdijevanje. Rezultat toga bio je sve veći broj seljaka koji je očekivao rješavanje svoje teške situacije.

² Šimončić-Bobetko, Zdenka, "Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918-1941)", *Povijesni prilozi*, 8, 8, 1989., 104.

³ Isto

⁴ Laušić, Ante, "Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918-1948.", *Migracijske i etničke teme*, 5, 1, 1989., 28.

⁵ Mihlečić, Ante, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, Ekonomski institut Privrednog savjeta Vlade NRH, Zagreb, 1952., 2.

Potaknuto Oktobarskom revolucijom koja je prekinula sve oblike feudalnih odnosa, ali i pozitivnim najavama provođenja agrarne reforme i pravedne preraspodjele velikih posjeda od strane vlasti, lokalno seljaštvo je u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji krenulo preuzimati stvari u svoje ruke, nasilno upadajući na veleposjede čiji su ih vlasnici često bili primorani napuštati kako bi spasili sebe i svoje obitelji. Stanje se donekle primirilo intervencijama vojske, ali i pozivom regenta Aleksandra Karađorđevića na strpljenje seljaštva do skorog rješavanja pitanja zemlje koje je trebalo udovoljiti njihovim zahtjevima. Tako Aleksandar u svom manifestu iz 1919. najavljuje pravednu podjelu veleposjeda, davanje zemlje u zakup interesentima i ukidanje svih tipova feudalnih odnosa.⁶ Ipak, agrarna reforma u prvom razdoblju Kraljevine bila je provedena tek djelomično. Iako se kraljevskim manifestom obećalo skoro ukidanje feudalnih odnosa, zakonski se ovo počelo rješavati tek nakon 1930. godine. Još jedna manjkavost u provedbi dokidanja feudalizacije ležala je u tome što su se počeli ukidati samo feudalni odnosi koji su nastajali prije 20. stoljeća. Odnosi koji su se razvili kasnije nisu razriješeni do raspada države, a u velikom broju slučajeva niti za vrijeme NDH. Tek se u drugoj Jugoslaviji konačno obračunava sa svim postojećim polufeudalnim i feudalnim tipovima gospodarstava, od kojih je veliki broj bio na području Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Makedonije.

U međuvremenu su provedene neke odluke koje su išle na ruku bogatim posjednicima, primjerice utvrđivanje većeg maksimuma posjeda. Rezultat toga je bila ogromna količina zemlje – samo u Hrvatskoj preko 300.000 ha – koja je još uvijek pripadala veleposjednicima.⁷ Također, agrarni interesenti u Kraljevini su trebali platiti odštetu za dobivenu zemlju, zbog čega su se vrlo često bili primorani zaduživati po nepovoljnim uvjetima. Veliki problemi su postojali i sa samom organizacijom kolonizacije. U početnim godinama agrarne reforme, kolonizaciji se pristupalo dosta površno. Zakonski ništa nije bilo detaljno riješeno. Kolonistima se obećavala nova zemlja i kuće sa svim potrebnim inventarom, a na kraju su vrlo malo od toga dobili. Rezultat toga je bilo mnoštvo kolonista koje se vraćalo u stare krajeve ili selilo u susjedna sela.⁸ Zbog takvog usporenog i mlakog pristupa vlasti prema rješavanju problema svojih seljaka, stručnjaci unutar druge Jugoslavije će rado naglašavati kako

6 Vrbošić, Josip, "Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata", *Društvena istraživanja*, 6, 2-3 (28-29), 1997., 312.; Mihletić, 2.

7 Mihletić, isto.

8 Laušić, 31.

su najviše koristi od agrarne reforme i kolonizacije u Kraljevini imale banke i bogati veleposjednici naspram sitnog seljaštva čije težnje nisu bile ispunjene.⁹

Ovakvim trenutačnim smirivanjem sela vlast se nastojala neposredno obračunati i s reakcionarnim strujama među nesrpskim stanovništvom kojima je ovakvo stanje odgovaralo. Tu se radilo poglavito o hrvatskom plemstvu unutar kojeg su postojale ideje o restauraciji habsburške vlasti na prostorima koji su prethodno bili pod Austro-Ugarskom Monarhijom.¹⁰ Po vlast je potencijalno bila opasna i mogućnost prelijevanja revolucionarnih događanja iz susjedne Mađarske, zbog kojih su se seljački nemiri diljem države vrlo brzo mogli pretvoriti u nacionalnu revoluciju protiv vlasti u Beogradu. Od ostalih političkih ciljeva valja naglasiti i rješavanje pitanja stranih veleposjednika čiji su posjedi trebali biti objektom agrarne reforme te se u skoro vrijeme dodijeliti domaćim interesentima. Namjera vlasti bila je i povećavanje stanovništva naklonjenog Beogradu izvan granica uže Srbije. S tim ciljem se na prostor Slavonije i Srijema, najčešće uz granicu s Mađarskom, nastojalo naseliti što više pravoslavnog stanovništva.¹¹

Dugoročnija strategija vlasti, uz spomenuto jačanje srpskog elementa na ostalim prostorima države, bilo je slabljenje veleposjeda u korist poljoprivredne strukture temeljene na sitnom i srednjem tipu posjeda kakav je bio dominantan u Srbiji.¹² Bilo je zamišljeno da unutar takvog sustava glavnu ulogu imaju oni koji su u vrijeme rata bili na pobjedničkoj strani. Tako su kod dodjeljivanja zemljišta prvi na red dolazili srpski borci i ratni dobrovoljci (solunaši), a tek poslije njih ostali agrarni interesenti među kojima su se također često birali oni podobni režimu. Tijekom prve dvije godine nakon završetka Prvog svjetskog rata sam pojam dobrovoljca čvrsto se vezivao uz pripadnike srpske ili crnogorske vojske koji su se borili u ratu. U idućem desetljeću, zakonsko tumačenje tog pojma izmijenjeno je nekoliko puta tako da je počeo obuhvaćati šire stanovništvo nego dotada. U svakom slučaju, dobrovoljci su prolazili povoljnije od ostalih interesenata, dobivajući u posjed čak pet hektara zemljišta dok su oni koji nisu sudjelovali u ratu dobivali svega tri.¹³ Nadalje, ovakva raspodjela zemljišta dovela je veliki broj stranih, najčešće srpskih interesenata na hrvatske i slavonske posjede mijenjajući time etničko-vjerski omjer tamošnjeg stanovništva. U godinama Drugog svjetskog rata, vlasti NDH svojom fašističkom politikom obrnut će taj proces na štetu

9 Pijade, Moša, "Pred agrarnom reformom", *Naprijed*, 30.06.1945., 4.

10 Šimončić-Bobetko, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., 87.

11 Isto, 20.

12 Isto, 89.

13 Vrbošić, 317.

poglavito židovskih i srpskih obitelji koje su se tamo nastanile upravo za vrijeme agrarne reforme u Kraljevini.

Kada govorimo o hrvatskim područjima, do kolonizacije je dolazilo isključivo u Slavoniji, Baranji i hrvatskom dijelu Srijema. Slavonija je bila zemljom najbogatije, pa stoga i ključno područje za provođenje reforme. Organizirana kolonizacija Slavonije započinje u lipnju 1919., a najviše su se naseljavali kotari Virovitica, Slatina i Vukovar, dok je ukupan broj doseljenika na područje Hrvatske dosegnuo oko 8.000 obitelji ili 30.000 pojedinaca.¹⁴ Velikih problema vlasti su imale s postupanjem kolonista nakon dodjele zemlje, najviše u Slavoniji i Vojvodini. Naime, kako sve do 1925. nije bilo zakonski određeno da su kolonisti obvezni odmah nastaniti dobiveni posjed, često se događalo da ga pod zakup daju nekom drugom na obrađivanje. Najčešće su ga dijelili lokalnim Nijemcima ili Mađarima koji su kao strani državljani bili izuzeti od agrarne reforme.¹⁵ Vlast se obračunava s ovom pojavom 1925., kada ističe kako kolonist treba biti stalno nastanjen na posjedu.¹⁶ Brzu provedbu agrarne reforme i kolonizacije ometala je također i prisutnost "zelenog kadra" koji je u prvim godinama države do trenutka intervencije vojske često uspijevaio zauzeti upravljanje nad određenim brojem slavonskih sela. Osim toga, ovo je dovodilo do dodatnog iseljavanja tamošnjih Nijemaca, Mađara i domaćeg seljaštva.¹⁷ Pokret je potpuno suzbijen tijekom prve polovice 1919. godine.

S druge strane, postoje i sličnosti između procesa kolonizacije u Kraljevini SHS i drugoj Jugoslaviji. Najupečatljivija od njih vezana je uz poslijeratne okolnosti u vremenu osnutka obje države zbog kojih je nagrađivanje pripadnika pobjedničke vojske zemljištem postalo pravilo. Kod obje države prisutna je bila i potreba za prekidom vlasničkih odnosa iz prijašnjih država. U Kraljevini SHS bilo je to ukidanje postojećeg agrarnog uređenja sa zaostalim feudalnim elementima na sjevernim područjima države koja su dotada bila pod Austro-Ugarskom, ukidanje osmanlijskog zemljišnog sustava u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Kosovu te naseljavanje lokalnog stanovništva na bivše posjede pripadnika njemačke ili mađarske nacionalnosti koji su u velikom broju napuštali državu. U drugoj Jugoslaviji se rješavalo pitanje posjeda njemačkih, ustaških i ostalih državnih neprijatelja te agrarne strukture nametnute od

14 Isto, 311.

15 Erić, Milivoje, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958., 391-392.

16 Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 144.

17 Isto, 200.

strane vlasti NDH. Paralelu možemo povući i kod samog rezultata kolonizacije u pogledu teškog položaja novopridošlih kolonista, pogotovo ratnih boraca koji najčešće nisu imali nikakve poljoprivredne vještine. Čak je i veliki broj kolonista koji je živio od poljoprivrede u početku nailazio na mnoštvo problema, što zbog siromaštva na ondašnjim selima što zbog procesa integracije u novo okruženje. Problematika potonje vrste posebno je mučila one koji su se selili u krajeve s drugačijom geografskom, nacionalnom i vjerskom strukturom. Pretežito negativna su bila i osobna tumačenja reforme među seljačkim stanovništvom. Kako je u mnogim pojedinačnim slučajevima postojala dihotomija između obećanog i onog što bi se na koncu ostvarilo – mnogi kolonisti nisu zatekli dostojne kuće, niti su dobili dovoljno materijala za njihovu izgradnju – seljaci obje države su kolonizaciju vrlo lako mogli doživjeti kao ideološki-propagandno obojanu politiku narodnih vlasti čija je glavna namjera bila trenutačna pacifikacija sela po cijenu tamošnje kvalitete života.¹⁸ Toj negativnoj atmosferi pridonijelo je i razlamanje velikih posjeda na sitne, zbog čega je seljak mogao do vijeka biti osuđen na život sitnog seljaštva. Očekivanja u Kraljevini Jugoslaviji nisu bila ispunjena ni po pitanju vlasništva nad zemljištem, pa su tako kolonisti više od deset godina morali plaćati zakup što je dodatno otežavalo njihovu već tešku ekonomsku situaciju. Tek će im Zakon o likvidaciji agrarne reforme iz 1931. omogućiti upis vlasništva nad zemljom.

Kada govorimo o stajalištima političkih stranaka u Kraljevini Jugoslaviji, ona su se u mnogim gospodarskim pitanjima razilazila. Ipak, sve su bile istog stava po pitanju nužnosti dodjele zemlje onima koji su je bili spremni obrađivati. Osjetljivost na potrebu oživljavanja ratom razrušenog sela radi prehrane stanovništva i oživljavanja gospodarstva morala se moći primijetiti u svakom ozbiljnom stranačkom programu. Ostala pitanja ovisila su o stranačkoj liniji i stanovništvu koje je predstavljalo stranačku glasačku bazu. Za potrebe ovog istraživanja svakako je najbitnije razjasniti djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, s obzirom će se njeni stavovi vezani za pitanje agrarne reforme i kolonizacije u mnogim aspektima prenijeti i na vrijeme druge Jugoslavije nekoliko desetljeća kasnije, kada upravo ona dolazi i odlučno ostaje na poziciji određivanja tijeka razvoja države. Politika Kraljevine Jugoslavije, koja je u mnogim segmentima bila nepovoljna po prosječnog seljaka, kao i obračun s KPJ,

18 Vrbošić, 312.

poslužiti će kao temelj kritike stručnjaka u drugoj Jugoslaviji i njihovoj ocjeni kako je tadašnji pokušaj agrarne reforme bio protivan težnjama seljaka.¹⁹

U okvirnim načelima rješavanja agrarnog pitanja, osnovni stavovi KPJ slagali su se s onim boljševičkim i lenjinističkim načelima.²⁰ Već od 1919. godine stranka čvrsto stajala na stranu seljaštva u njegovoj težnji za izmjenom vlasničkih odnosa, tj. ukidanjem svih zaostalih tipova feudalizma. Preuzima se i naglasak na eksproprijaciji velikih posjeda kojom bi se racionalizirala raspodjela zemlje u korist srednjeg i sitnog seljaštva. Međutim, unutar stranke postojala su neslaganja oko načina eksproprijacije veleposjedničkih imanja. Dok se ljevica zalagala za potpunu imitaciju boljševičko-lenjinističkih metoda, drugim riječima, beziznimnu kolektivizaciju sela na račun velikih posjeda i osnivanje seljačkih vijeća, centristička linija stranke je zastupala nešto umjereniji pristup. S ljevicom se slagala oko dodjele posjeda potrebitim seljačkim obiteljima, no ipak su smatrali kako privremeno očuvanje velikog posjeda kao središta tehničkog napretka poljoprivrede i okupljanja stručnjaka može ispasti djelotvorno za gospodarstvo države.

Iako je zbog neslaganja centrista i ljevice stranka bila primorana na određene kompromise, primjerice po pitanju načina eksproprijacije veleposjeda, još neko vrijeme nastavila je ustrajati na programu kolektivizacije. Upravo takva politika će onemogućiti značajniju podršku seljačkog stanovništva u tom periodu, s obzirom da se nije poklapala sa stremljenjem seljaštva ka postizanju osobnog vlasništva nad zemljom. S druge strane, ostvarivanjem vlasničkih prava seljaka bavile su se ostale stranke pa su stoga one privlačile najviše seljačkih članova. Među takvima su bile Hrvatska seljačka stranka Stjepana Radića i Socijalistička partija Jugoslavije koja se za razliku od KPJ nije zalagala za kolektivizaciju. Nakon Obznane (1921.) i prelaska u ilegalu, suočena s manjkom podrške seljaštva, KPJ postupno odustaje od naglaska na kolektivizaciji i kritizira provođenje agrarne reforme, te u nastavku međuratnog razdoblja radi na agitaciji protiv monarhije, velikih i crkvenih posjeda.²¹ Ipak, kolektivizacija sela će se opet pojaviti kao jedna od ključnih stavki politike KPJ u drugoj Jugoslaviji. No, ovog će puta upravo KPJ biti ta koja će određivati proces agrarne reforme.

19 Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), 825 Šantić Zdravko, Moša Pijade: Pred agrarnu reformu, 21.03.1945.; Mihletić, 2-4.

20 Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 118.

21 Isto 120.

1.2. Agrarna reforma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Kolonizacija i agrarna reforma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kronološki se nadovezala na agrarnu reformu iz Kraljevine Jugoslavije. Problematika prehrane stanovništva iz krajeva pogođenim sukobima ili općenito siromašnijih krajeva nametnula se već na proljeće 1941. godine, odmah po osnutku nove države. Već te iste godine osječki *Hrvatski list* piše: "Zašto da naš narod u Hrvatskom Zagorju, Lici, Hercegovini ili Dalmaciji gladije, kad u Slavoniji ima još dosta mjesta za tisuće novih stanovnika, koje bi Slavonija mogla prehraniti i još bi preostalo hrane!".²² Razdoblje najintenzivnijeg koloniziranja bila je upravo 1941., da bi se ono u iduće dvije godine potpuno napustilo uslijed jačanja partizanskog pokreta što je dovelo do sve češćih sukoba. U tom kratkom vremenu kolonizirano je 7.000-10.000 obitelji, najviše na području Velike župe Vuke (Vukovar) i Baranje.²³ Obitelji iz Dalmacije su najčešće bile naseljavane u Srijem, Posavlje i okolicu Osijeka.²⁴ Kako bi se dobilo što više prostora za kolonizaciju, vlasti su organizirale krčenje šuma i provodile melioraciju podvodnih terena.²⁵ Kada su krenuli ozbiljniji sukobi i kada je priljev stanovništva u Slavoniju krenuo rasti, vlasti su čak počele razmišljati i o isušivanju močvara kako bi se stvorio prostor za plodno tlo.²⁶ Tako ubrzana i nacionalistički obojana agrarna politika NDH dovela je do toga da kolonisti vrlo često nisu bili seljaci, već obitelji koje u prijašnjim godinama nisu živjele od poljoprivrede.²⁷

Što se tiče ukupnog broja Dalmatinaca, određeni izvori navode kako ih je bilo oko 650 ili više.²⁸ Ako govorimo o samom prostoru regije Dalmacije za vrijeme postojanja NDH, Italija je na temelju Rimskih ugovora počela naseljavati svoje stanovništvo na njezinu obalu. Postojalo je i vidljivo nastojanje fašističkih vlasti da, osim područja na obali, talijanizira i dalmatinska sela u zaleđu regije. Ovo se mislilo postići agresivnim naseljavanjem talijanskih obitelji u sela i modernizacijom prijevozne infrastrukture kako bi se slavenski dio stanovništva lakše natjerao na selidbu u veće gradove gdje bi na

22 "Novi stanovnici Slavonije", *Hrvatski list*, 13.04.1941., 41.

23 Balta, Ivan, "Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu", *Časopis za suvremenu povijest*, 33, 2, 2001., 392.

24 Šimončić-Bobetko, 396.

25 Balta, Ivan, "Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. - 1945. godine", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 2001., 463.

26 Isto, 473.

27 HR-HDA, 825 Šantić Zdravko, Misli i prijedlozi o budućoj agrarnoj reformi i kolonizaciji, n.d.

28 Ivančević, Ljubomir, "Prilog proučavanju agrarne reforme u Sremu u vreme NDH", *Časopis za suvremenu povijest*, 43, Novi Sad, 1966.

koncu talijanska većina "utopila" slavensku manjinu.²⁹ Zbog ovakve politike, ali i sve brutalnijih sukoba na njihovom području, najveći broj Dalmatinaca se u Slavoniju stihijski selio 1944. godine.³⁰ Samo radi priljeva dalmatinskih kolonista u Slavoniji je trebalo biti izgrađeno stotinjak novih kuća. U posljednjim mjesecima rata vlasti više nisu mogle provoditi organiziranu kolonizaciju tako da su se vršile samo samostalne selidbe.

Osim potrebe za prehranom lokalnog stanovništva koja je bila zajednička naporima agrarne reforme u Kraljevini SHS i drugoj Jugoslaviji, u agrarnoj politici NDH postojao je također mnogo izraženiji nacionalistički aspekt. Tako je Zavod za kolonizaciju, nadležno tijelo za provođenje kolonizacije u državi, kao jedan od glavnih ciljeva imao i "uklanjanje Srba, Židova i nepodobnih osoba iz agrarnih subjekata".³¹ Dakle, kolonizacija NDH je za glavni cilj imala izmjenu nacionalne strukture stanovništva.³² Time se na nasilan način nastojala izmijeniti agrarno-posjedovna struktura kakva je stvorena za vrijeme Kraljevine jer se za nju smatralo kako je uvelike pogodovala srpskom seljačkom stanovništvu. Iako su mnoge kolonizacije izvršene za vrijeme prijašnje države ozakonjene unutar okvira NDH, nedugo nakon uspostave države počinje, u većini slučajeva, prisilno iseljavanje kolonista koji su sukladno ustaškoj ideologiji smatrani stranima. Prvi na red su došli solunski dobrovoljci na čije je zemlje trebalo biti naseljeno hrvatsko stanovništvo iz pasivnih i ratom pogođenih krajeva države.³³ Tako je samo sa slavonskih i srijemskih posjeda iseljeno 8.581 dobrovoljačkih, većinom srpskih obitelji.³⁴ Kolonizaciju u NDH obavljala je zadruga "Zemlja".

Iz svega navedenog vidi se kako je u ovom aspektu agrarna reforma u NDH donekle predstavljala prekid kontinuiteta između dvije Jugoslavije. Naime, iako se u Kraljevini Jugoslaviji nastojao povećati udio srpskog stanovništva izvan matičnog prostora, ali i oduzeti posjed stranim veleposjednicima, zakoni te države nisu bili upereni prvenstveno na narodnosti već na raspodjelu veleposjeda, tj. na izmjenu vlasničkih odnosa. S druge strane, NDH je sustavno uklanjala mnoštvo srpskih, židovskih i obitelji ostalih narodnosti koje su zemlju dobivale za vrijeme Kraljevine. Podlogu takvog

29 Gaćeša, Nikola L., *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948.*, Matica srpska, Novi Sad, 1984., 44.

30 Balta, "Kolonizacija u Slavoniji", 472.

31 Isto, 391.

32 Isto.

33 Isto, 390.

34 Isto, 47.

postupanja predstavljale su zakonske odredbe ustaškog Zavoda za kolonizaciju koje su nedvosmisleno podrazumijevale reviziju agrarne reforme iz Kraljevine, kao i uklanjanje Srba i svih onih koji su mogli predstavljati otpor vlasti.³⁵ Bitno je napomenuti kako je, u to vrijeme, srpsko stanovništvo u NDH brojilo oko 1.9 milijuna, što je predstavljalo skoro trećinu sveukupnog stanovništva.³⁶ Želeći preduhitriti prisilno napuštanje dobivenih posjeda, određeni broj tih srpskih obitelji se odlučio na samostalan povratak u Srbiju.

Dakle, za agrarnu reformu Kraljevine moglo bi se reći kako je to ponajprije bila reforma usmjerena na promjenu vlasničkih odnosa obojana velikosrpskim težnjama Beograda, dok je ona ustaška bila usmjerena na promjenu strukture stanovništva radi ostvarivanja arijevske nacionalne države. Postupanje prema spomenutim narodnostima poput onog u NDH nije bila pojava u drugoj Jugoslaviji, u kojoj je jedan od glavnih ciljeva bio što brže ostvarivanje skladnih međunacionalnih odnosa te se stoga, često neuspješno, nastojalo izbjegavati netrpeljivosti koje su mogle biti povod nacionalizmu unutar pojedinačnih republika.

Završetkom rata, padom Sila osovina i njihovih kvislinških saveznika definitivno su okončani svi procesi vezani uz kolonizaciju po zamisli ustaških vlasti. Sada je red bio na drugoj Jugoslaviji i njenom tumačenju agrarne reforme.

35 Isto, 49.

36 Isto, 48.

2. Okviri kolonizacije u drugoj Jugoslaviji

Pobjedom partizanskih snaga i uspostavom Demokratske Federativne Jugoslavije ostvarili su se uvjeti za agrarnu reformu pod vodstvom KPJ. Ranim naglaskom na federativnom uređenju države sa zasjedanja AVNOJ-a, ali i povezivanjem nižih slojeva društva s partizanskim pokretom otpora za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, osigurano je mirnije prijelazno razdoblje. Zahvaljujući tome, nova vlast nije imala problema kakvih je imala ona beogradska u prvim godinama Kraljevine SHS. Protjerivanjem ustaških, domobranskih, njemačkih i ostalih zemljoposjednika koji su uživali privilegije za vrijeme trajanja NDH i okupacije, ispraznila se velika količina zemljišta na prostoru Slavonije, Baranje i Vojvodine. Na proljeće i ljeto 1945. bez vlasnika je bilo preko 130.000 hektara zemlje.³⁷ Pitanje tog ogromnog zemljišnog fonda trebalo se što prije riješiti radi prehrane stanovništva i bržeg gospodarskog razvoja. Nova vlast, želeći biti dosljedna svojoj socijalističkoj ideologiji, nastojala je težnje sitnih i srednjih seljaka staviti u središte agrarne reforme. Ovome u prilog išlo je i to što je veliki broj ljudi sa sela aktivno sudjelovao u NOB-u, tako da su mnogi od njih očekivali nagradu u obliku brzog rješavanja njihovih osnovnih životnih pitanja.

Međutim, zbog ratnih razaranja vlasti su imale značajnih problema u poljoprivredi u vidu pomanjkanja ljudstva, pada životnog standarda i poljoprivrednih alata. Drugi svjetski rat donio je Jugoslaviji jedan od najvećih padova kvalitete života.³⁸ Tako Oblasni narodni odbor Slavonije tijekom ljeta 1945. izvještava Vladu FDH u Zagrebu o teškom stanju na slavonskim selima.³⁹ Napuštenih zemljišta je bilo mnogo, a ljudi sposobnih za rad malo, tako da su se kod obrade zemlje koristili i ratni zarobljenici. Osim nedostatka ljudstva, spominje se nedovoljan broj traktora, traktorskih plugova i ostalih poljoprivrednih alata bez kojih nije bilo moguće obaviti jesensku sjetvu. Manjkalo je i sirovina za poljoprivrednu industriju s obzirom da je tijekom rata bilo zasijano jako malo industrijskih biljaka. Nije bilo dovoljno ni stočnih ambulanti, kao ni cjepiva protiv svinjske kuge.

Pred kolonizaciju, osim što su se vlasti trebale pozabaviti eksproprijacijom veleposjeda, trebalo je rješavati i pitanje izbjeglica koje su zbog svoje političke,

37 Maticka, Marijan, "Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 19, 1997., 29.

38 Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., 45.

39 HR-HDA, 1809 Okružni komitet Komunističke partije Jugoslavije za Slavoniju (OK KPHS), 1809-1, 12, Izvještaj za mjesec juni 1945. godine, 11.07.1945.

nacionalne ili vjerske opredijeljenosti bile primorane bježati pred ustaškim režimom i tako za sobom ostavljati svoje kuće i ostalu imovinu. Njima se trebao osigurati miran povratak kući kako bi i oni sudjelovali u toliko bitnim proljetnim ili jesenskim sjetvama. Logističku zavrzlamu vlastima su predstavljali i razni oblici autokolonista, dekolonista i izbjeglica. Najviše je izbjeglica dolazilo s područja Bosne i Hercegovine (muhadžiri), a u Slavoniji je bilo i 2.807 obitelji (13.503 osobe) izbjeglica iz Hrvatske,⁴⁰ unutar kojih je bilo 7.828 Dalmatinaca.⁴¹ Svi oni su tijekom rata zauzimali značajan broj napuštenih kuća u Slavoniji i Vojvodini, tako da su se njihovi statusi morali revidirati prije nego se krene u planiranje savezne kolonizacije. Mnogi od njih se nisu htjeli vraćati u rodni kraj tako da je bilo i prisilnih selidbi. Slično izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine, autokolonisti su bili najčešće lokalni ljudi koji su se zbog nužnosti ili proračunatih špekulacija uselili u napuštene kuće. Slavonski seljaci kojima su kuće bile razrušene nerijetko su zauzimali susjedne kuće u boljem stanju.⁴² Nekima od njih mjesna su tijela davala zemlju i kuće privremeno, ponajviše radi što veće uspješnosti proljetne sjetve.⁴³ Dekolonisti su bili svi oni koji su se kao kolonisti nastanili na novim zemljištima u sklopu kolonizacije od strane NDH, ali su se sada povratkom starih vlasnika morali iseliti, pa su često krov nad glavom tražili u najbližoj praznoj kući. Među dekolonistima u Slavoniji bilo je i 163 obitelji iz Dalmacije.⁴⁴ Sve njih se nastojalo vratiti na njihova matična područja, osim u slučajevima kada su ispunjavali uvjete da se smatraju kolonistima.

2.1. Socijalizam i kolonizacija

Kako bismo bolje razumjeli ideološku pozadinu provedbe kolonizacije u drugoj Jugoslaviji, potrebno je u pokušati u osnovnim crtama obrazložiti pristup socijalističke ideologije rješavanju seljačkog pitanja. Prvo, treba dati odgovor na pitanje: Koju ulogu je jugoslavenski socijalizam davao seljaštvu u procesu krajnjeg ostvarivanja besklasnog društva? Osim toga, potrebno je i konkretno razjasniti stav KPJ prema seljaštvu. Politika stranke prema selu se u određenim notama mijenjala tijekom

40 Suljagić, Boris, „Prva etapa kolonizacije u kotaru Đakovo 1946. godine“, *Zbornik Božene Vranješ-Šoljan*, ur. Damir Agičić i dr., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., 258.

41 Matićka, „Kolonizacija u Hrvatskoj“, 30.

42 Isto, 29.

43 Isto.

44 Mihletić, 25.

međuratnog razdoblja i time, u usporedbi sa stavom u njezinim začetima, poprimila neke nove elemente koji se mogu vidjeti unutar procesa njezine agrarne reforme.

Kada je za vrijeme Drugog svjetskog rata postalo jasno da bi porazom Sila Osovine socijalizam mogao postati prevladavajući smjer razvoja Istočne Europe, KPJ je morala početi razmišljati o sve izvjesnijoj mogućnosti skorog stvaranja socijalističke vlasti u Jugoslaviji. Samim time, trebala se pozabaviti i problemom seljaštva koje je sačinjavalo ne samo kralježnicu partizanskog pokreta otpora,⁴⁵ već i ogroman udio stanovništva prostora koji je trebao postati dijelom jugoslavenske federacije. Dvadesetak godina ranije većina članova partije je bila svjesna da bi skori revolucionarni prevrat u Kraljevini bio neizvediv. Stoga se godine ranog postojanja Kraljevine u kontekstu KPJ trebaju sagledati kao razdoblje partijskog naglaska na agitaciji među narodom. U isto vrijeme daju se primijetiti i određene značajke ranog pristupa seljačkom pitanju na jugoslavenskom prostoru.

Tijekom Drugog svjetskog rata, kada razbuktala revolucija postaje najizgledniji državotvorni kandidat, KPJ seljaštvo počinje vidjeti kao neizostavnog saveznika proletarijata.⁴⁶ S obzirom na veliki broj seljaka u NOB-u, već je bio utvrđen temelj za široku podršku sela socijalističkom režimu. Nadalje, u retorici glavnih partijskih predstavnika mogu se zamijetiti sve češće izjave kojima čelnici partije žele naglasiti neodgodivost rješavanja egzistencijalnog pitanja jugoslavenskog seljaka. Jedan takav primjer je Titov govor održan neposredno prije ljeta 1945. u kojem srdačno spominje ulogu seljaka u narodnooslobodilačkoj borbi: “[...] današnji rukovodioci Jugoslavije misle na to, jer mi, koji smo bili među seljacima, koji smo se zajedno s njima borili, koji smo tako reći stvorili iz seljaštva, uglavnom iz seljaštva, jer je to bio veći dio u našoj vojsci, današnju Jugoslaviju, ne možemo zaboraviti, da je naše seljaštvo imalo veliku zaslugu za ovu veličanstvenu pobjedu”.⁴⁷ U članku *Glasa rada* izriče se kritika utjecajnih političkih struja u Kraljevini Jugoslaviji koje po njima “nisu shvatile svoju pravu historijsku ulogu u rješavanju ovog eminentno socijalnog pitanja”.⁴⁸ U sličnom duhu piše i Oblasni NOO Dalmacije u pismu svim okružnim odborima u Dalmaciji u

45 Postoje različita shvaćanja krajnje uloge seljaštva u NOB-u. Neki povjesničari NOB sagledavaju kao većinski seljački ustanak protiv okupatora, dok postoje i izvori koji ulogu seljaštva u partizanskom pokretu svode na minimum. Autor ovog rada nagađa kako se tu radi o ideološkim motivacijama ostalih autora koji su se bavili ovom tematikom, ali i vrlo vjerojatno o različitim tumačenjima toga što pojam “seljak” zapravo predstavlja.

46 Gaćeša, 85.

47 „Govor maršala Josipa Broza Tita održan pred narodom Šumadije u Mladenovcu“, *Vjesnik*, 20.06.1945., 1-2.

48 “Agrarna reforma: Zemlju onome tko je obrađuje”, *Glas rada*, 17.08.1945., 1.

kojem optužuje pokušaj kolonizacije u Kraljevini da je "kompromitirao ideju kolonizacije u očima našeg naroda".⁴⁹ Primjećuje se da se na međuraće gleda kao na razdoblje klasne borbe i klasnih suprotnosti na selu. S jedne strane su bile široke mase većinski siromašnog seljaštva, dok su s druge strane klasnog sukoba bili predstavnici feudalizma i kapitalističkog agrarizma koji su iskorištavali i ugnjetavali seljake. Agrarnoj reformi u Kraljevini zamjera se pogodovanje veleposjednicima, bogatašima, kapitalistima i zelenašima kod kojih su se sitni seljaci bili primorani zaduživati kako bi otplatili dobiveno zemljište. Moša Pijade, pišući u tom duhu, govori kako je stara Jugoslavija rješavala pitanje seljačkih zaduživanja na način da je zemlja prelazila u ruke lihvara i zelenaša nakon nevraćenih dugova seljaka.⁵⁰ Pijade nastavlja: "Došlo je vrijeme da se to stanje iz temelja izmjeni. Nastupio je čas da seljak dobije zemlju, da mu se pruže ne samo uvjeti za sigurni opstanak, nego i uvjeti na kojima će se moći podignuti iz dosadašnje zaostalosti, da zauzme dostojno mjesto koje mu odgovara kao radnoj klasi."⁵¹

Najbolje viđenje opće linije socijalizma 19. stoljeća naspram sitnog seljaka može se vidjeti u raspravama Friedricha Engelsa. On navodi kako je seljak ustvari vrsta radnika koja još uvijek posjeduje vlastita sredstva za rad, ali je uslijed sve većeg lihvarjenja i zaduživanja i on sam na koncu osuđen na sudbinu običnog proletera.⁵² Dosljedan Engelsovim promišljanjima o nepovoljnoj sudbini seljaka, jugoslavenski socijalizam se oslanja na njegovo naglašavanje potrebe za osnivanjem seoskih zadruga. Zapravo, moglo bi se reći kako je jugoslavenski socijalizam u potpunosti slijedio Engelsove upute u pogledu toga kako se do zadrugarstva na selu treba doći "ne silom, nego pomoću primjera i pružanja društvene pomoći".⁵³ Glavni problem s kojim se suočila Jugoslavija bilo je pretvaranje te zamisli u stvarnost, poglavito s obzirom na tehnološku nerazvijenost države i duboko siromaštvo među seljacima.

Prije nego što se uopće moglo pomišljati na ostvarivanje seoskog zadrugarstva, trebalo je pristupiti rješavanju ostalih problema pred kojima se našlo gospodarstvo Jugoslavije. Sukladno tome, osnovna načela pristupa poslijeratnog jugoslavenskog

49 Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), 21 Oblasni narodni odbor Dalmacije (ONOD), 21-10 Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju, 41, God. 1945., 1946., 1947., Okružnice i zapisnici konferencija OKARK-a, 16.07.1945.

50 HR-HDA, 825 Šantić Zdravko, Moša Pijade: Pred agrarnu reformu, 21.03.1945.

51 Isto.

52 Engels, Frederick, "The Peasant Question in France and Germany", *Karl Marx and Frederick Engels, Selected Works in Three Volumes: 3*, Progress Publishers, Moskva, 1970., 460.

53 Isto.

socijalizma seljačkom pitanju usko su vezana uz preseljavanje seoskog stanovništva iz prenapučenih i siromašnih regija u one rjeđe naseljene i zemljom bogatije.⁵⁴ Zbrinjavanjem tog djela stanovništva, u isto vrijeme bi se postigla racionalnija raspodjela zemljišta i riješio logistički problem viška stanovništva na pojedinim područjima što bi u konačnici sa sobom donijelo i pozitivan učinak na poljoprivrednu proizvodnju. Takvo postupanje trebalo je biti temeljem cjelokupne promjene u smislu ekonomske strukture stanovništva, otvoriti put stvaranju novih naselja, industrijskih središta i seoskih zadruga. Uspješnost takvog plana dovela bi do postupnog, ali stabilnog ubrzavanja razvitka države.⁵⁵ Stoga, kada se uzme u obzir imponantna brojka od 350.000 preseljenih ljudi na razini cijele Jugoslavije, ispravno je zaključiti kako je vlast pravilnu provedbu kolonizacije vidjela kao jedan od ključnih koraka koji bi trebali otvoriti put prema ostvarenju dugoročnog socijalističkog uređenja. Drugim riječima, moglo bi se reći kako je KPJ uspio riješiti problem uloge seljaka u revoluciji koji je dugo vremena bio prisutan kod ostalih radničkih pokreta u Europi.⁵⁶

2.2. Zakoni i odredbe

Kolonizacija u sklopu agrarne reforme druge Jugoslavije provođena je na temelju mnogih zakona i odluka donesenih za vrijeme ili poslije Drugog svjetskog rata od strane komunističke vlasti. Veliki broj njih se nije izravno odnosio na kolonizaciju već na postupanje s neprijateljskom imovinom (ustaše, Nijemci i ostali državni neprijatelji), ukidanje zakona iz prijašnje države i način državne konfiskacije zemljišta. Ipak, svi oni su zajedno predstavljali pravnu osnovicu za cjelokupan proces kolonizacije.

Kruna svih ranijih napora vezanih uz postupanje sa zemljišnim posjedima, ali i ključan zakon za provođenje agrarne reforme i kolonizacije, bio je *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* donijet 23. kolovoza 1945. od strane Privremene Narodne skupštine Demokratske Federativne Jugoslavije.⁵⁷ Premda je ovaj zakon bio temeljan za provođenje agrarne reforme – a time i kolonizacije – on je davao slobodu

54 Laušić, 27.

55 Isto.

56 Isto.

57 HR-HDA, 825 Šantić Zdravko, "Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji", *Zbirka propisa o agrarnoj reformi i poljoprivrednom zemljišnom fondu*, ur. Bogdan Majstorović, Nova administracija, Beograd, 1956., 11-26.

pojedinačnim ministarstvima poljoprivrede unutar federalnih jedinica da donose vlastite odredbe s obzirom na značajke i potrebe područja za koje su bile nadležne. Ostale uredbe koje ovdje treba spomenuti su: *Uredba o redu prvenstva u dodjeljivanju zemlje* kojom je, osim redosljeda dobivanja zemlje, riješeno pitanje o pripadnosti narodnooslobodilačkom pokretu za vrijeme rata; *Uredba o sprovođenju naseljavanja boraca u Vojvodini* kojom je određena količina dobivene zemlje i rok naseljavanja kolonista u sklopu vanjske kolonizacije u Vojvodini, i *Uredba o osnivanju fondova stambenih i poljoprivrednih zgrada, poljoprivrednog inventara i stoke, sjemena i hrane i pokućanstva dobivenih konfiskacijama i eksproprijacijama*. Ova posljednja uredba se odnosila na prilike koje su kolonisti trebali zateći na posjedima na koje su došli. *Naredba o obvezatnom obrađivanju i zasijavanju zemlje* trebala je osigurati neponavljanje scenarija iz Kraljevine u kojima su kolonisti koji nisu bili vični u poljoprivredi često dobivenu zemlju prepuštali lokalnim seljacima na obrađivanje. Također, ova naredba, koju je donio Agrarni savjet, podrazumijevala je da kolonisti budu korišteni kao radnici na novim imanjima odmah po dolasku.⁵⁸ Ovo je bilo neophodno zbog sjetve koja je trebala prehraniti stanovništvo i odigrati značajnu ulogu u pokretanju oporavka državnog gospodarstva. U slučaju da je kolonist odbijao obraditi zemlju, bio bi prijavljen državnom tužiocu zbog kršenja *Zakona o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze* dok bi lokalni NOO-i bili dužni provesti obradu zemljišta.⁵⁹ *Zakon o postupanju sa imovinom koju su vlasnici u toku okupacije morali napustiti i imovine koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača* trebao se pobrinuti za ljude koji su bili primorani bježati iz svojih domova pred ustaškim režimom. Okružni NOO-i trebali su surađivati s kotarskim i mjesnim odborima u prikupljanju podataka o izbjeglicama i njihovoj prijašnjoj imovini. Ovaj zakon se vrlo često ticao i kolonista jer su se mnogi povratnici javljali i nakon provođenja kolonizacije. U tom slučaju, okružni odbori su trebali žurno prikupiti podatke i riješiti problem kako bi se kolonistima mogao pronaći novi dom, a povratnicima vratiti njihov stari.⁶⁰

Za sve buduće koloniste koji su živjeli od poljoprivrede najvažnija su osnovna načela Zakona po kojima "zemlja pripada onima koji je obrađuju" i "dobiveno zemljište istog trenutka prelazi u privatno vlasništvo".⁶¹ Da zemlju trebaju dobiti oni koji je imaju

58 Gaćeša, 144.

59 Isto, 145.

60 HR-HDA, 1809 OK KPJHS, 1809-1, 12, Izbjeglice iz Hrvatske u Srbiju, 30.06.1945.

61 Maticka, Marijan, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., 47.

mogućnost obrađivati naglašavalo se i u Kraljevini. U drugoj Jugoslaviji naglasak na tome još je veći. Nova vlast je svesrdno naglašavala da zemlja treba pripasti seljacima "od pluga i motike"⁶². S druge strane, mogućnost vlasništva nad zemljom bila je vrlo značajna za prosječnog seljaka jer je time prekinut kontinuitet dugog čekanja na dobivanje istog prava iz prijašnje države. Podsjetimo, seljak u Kraljevini Jugoslaviji je na njega čekao sve do 1931. kada je donesen Zakon o likvidaciji agrarne reforme. Dodatno olakšanje kolonističkim obiteljima predstavljala je odredba po kojoj svi članovi kućanstva uživaju jednaka suvlasnička prava.

Za kolonizaciju na području Hrvatske ključan je *Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federativne Hrvatske* donesen 24. studenoga 1945. od strane Predsjedništva Narodnog sabora Hrvatske.⁶³ Ovaj zakon je donijet na temelju prijedloga zakonskih rješenja o agrarnoj reformi i kolonizaciji koje je izrađivao Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju unutar Ministarstva poljoprivrede i šumarstva. Njegove osnovne odredbe bile su u skladu sa saveznim zakonom po pitanju zemljišnog maksimuma, vlasničkih prava i tijela zaduženih za provedbu reforme.

Zemljišni maksimum je ovim zakonom tako određen na granice od 20-25 hektara obradive zemlje, dok je sveukupna površina velikoga posjeda mogla iznositi do 45 ha. Maksimum se podizao u slučajevima kada su obitelji brojale više od 12 članova (dodatnih 0.58 hektra po članu), kvaliteta zemlje nije bila zadovoljavajuća za uzgoj (za planinske krajeve i do 30 ha obradive zemlje) ili kada je veći dio zemljišta bio namijenjen za kulture koje nisu prevladavale unutar regije u kojoj se nalazilo. Maksimumi šumskih posjeda su se određivali po drugačijim kriterijima, no ni oni nisu prelazili 30 ha. Kod utvrđivanja objekata agrarne reforme mjerodavno je bilo stanje posjeda na dan donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.

Dio obradivog zemljišta koji je prelazio određeni maksimum eksproprijacijom je prelazio u državni zemljišni fond kojim su slobodno mogla upravljati ministarstva poljoprivrede. Također su se oduzimali zemljišni posjedi banaka, poduzeća, dioničarskih društava i ostalih privatno-pravnih osoba, osim u slučajevima kada je to zemljište imalo konkretnu društveno korisnu svrhu. Oduzet je i veliki dio posjeda u vlasništvu crkve, samostana i ostalih vjerskih ustanova. Zakon je udario i na posjednike koji nisu bili zemljoradnici već su zemlju obrađivali putem zakupa ili najamne radne

62 HR-HDA, 825 Šantić Zdravko, 07.07.1945.

63 *Zapisnici Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945.-1953.*, ur. Nenad Bukvić, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2018., 64.

snage. Ranije je već spomenuto kako se konfiscirala zemlja njemačkih državljana i ostalih državnih neprijatelja. Napuštenih njemačkih posjeda je pred donošenje zakona u Hrvatskoj bilo preko 5.000, najviše na područjima kotara Osijek, Đakovo i Vinkovci, dok je sveukupna površina zemljišta diljem države bez vlasnika ili obrađivača na ljeto 1945. iznosila oko 130.000 ha.⁶⁴

Za prikupljanje podataka o stanju posjeda i konačnu odluku o utvrđivanju objekata bile su zadužene kotarske (ili gradske) komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju. U samoj odluci su morali biti navedeni podaci o: 1. stanju vlasništva posjeda na dan donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji (23. kolovoza), 2. trenutnom stanju ukupne površine posjeda s naznakom kultura koje se na njemu obrađuju, 3. pravu služnosti, 4. dijelu zemlje koji se ostavljao vlasniku na korištenje 5. dijelu zemlje koji je prelazio u fond agrarne reforme i kolonizacije i 6. pisano obrazloženje. Nakon utvrđivanja objekta, komisije su imale obvezu preko mjesnog narodnog odbora javno zakazati raspravu u koju su trebale biti uključeni njihovi vlasnici. Osim vlasnika, u raspravu su trebali biti uključeni agronom, geometar i mjesni odbor agrarnih interesenata.

Što se tiče odštete za ekspropiriranu zemlju, na nju pravo nisu imali veliki posjedi iznad maksimuma čiji vlasnici nisu samostalno obrađivali zemlju, privatno-pravne osobe (banke, privatna poduzeća itd.), vjerske ustanove i obitelji nestalih osoba ako nisu bili članovi istoga kućanstva. Vlasnici zemljoradničkih posjeda iznad određenoga maksimuma i vlasnici posjeda kojima glavno zanimanje nije bila poljoprivreda imali su pravo na odštetu u iznosu od srednjeg jednogodišnjeg prinosa po hektaru.

Po zakonu se agrarni interesent, dakle subjekt agrarne reforme i kolonizacije, definira kao mjesni interesent ili kolonist koji se bavi poljoprivredom a nema dovoljno zemlje ili je nema uopće. Prije analize samog zakona u pogledu agrarnih subjekata, valja razjasniti razliku između pojma "interesent" i "kolonist". Interesent je bila svaka osoba zainteresirana za naseljavanje novog zemljišta u sklopu agrarne reforme neovisno o udaljenosti, dok se pojam "kolonist" ponajprije odnosio na agrarne interesente kojima je dodijeljen posjed izvan njihovog matičnog područja. Dakle, kada govorimo o kolonistima u Slavoniji ili Vojvodini, zapravo govorimo o doseljenicima iz pasivnih područja Jugoslavije. Za područje Hrvatske, pasivnim područjima su se smatrali dijelovi Dalmacije, Like, Korduna i Banije koji nisu imali odgovarajuće uvjete za obrađivanje zemlje.

64 Matica, "Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine", 28-29.

Kolonistima je dan rok od godinu dana za naseljavanje novog zemljišta. Ako bi se rok prekršio, gubilo se pravo na naseljavanje osim u iznimnim slučajevima. Nadalje, određeno je kako se u prvih 20 godina od utvrđivanja vlasništva zemljište ne smije na bilo koji način oduzimati, dijeliti ili prodavati. Time je osigurana dugoročna nedjeljivost zemljišta od njegovog vlasnika, ali i dublje vezivanje seljaka-poljoprivrednika uz posjed koji obrađuje. Sve ovo je trebalo olakšati tranzicijsko razdoblje te jamčiti kvalitetan urod za prehranu stanovništva i jačanje gospodarstva. Što se tiče količine dobivenog zemljišta, interesenti i kolonisti nisu mogli dobiti više od 12 jutara (6.9 ha). Zemljište iznad 8 jutara (4.6 ha) dobivali su samo u slučaju obitelji s više od osam članova i to po principu 0.5 jutra po svakom dodatnom članu. Prvenstvo kod dobivanja zemljišta su imali oni koji su bili bez zemlje ili su je imali nedovoljno, a koji su sudjelovali u narodnooslobodilačkoj borbi, invalidi iz prošlih ratova, obitelji poginulih boraca i žrtve ili obitelji žrtava fašističkog režima. Zanimljivo je da su pravo na dodjeljivanje zemlje mogli ostvariti i borci bez prethodnog poljoprivrednog iskustva ako bi se obvezali da će je obrađivati. Ostali kriteriji prema kojima se određivalo prvenstvo bili su udaljenost interesenta od dobivenog zemljišta i broj članova obitelji interesenta. Dakle, oni prostorno bliže su imali prednost, kao i oni s većom obitelji. Redoslijed posljednja dva kriterija se pred donošenje zakona izmijenio tako da su prednost ipak imale obitelji s više članova. Kao i kod utvrđivanja objekata, poslovi utvrđivanja subjekata agrarne reforme i kolonizacije bili su u nadležnosti kotarskih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju.

Dilema je nastala kod postupanja s matičnim zemljištem koje su kolonisti napuštali. U prijedlogu zakona pred njegovu donošenje se vidi kako je vlast prvobitno planirala naložiti kolonistima prepuštanje napuštenog zemljišta najbližim rođacima. Unatoč tome, nacrt zakona je izmijenjen tako da se napušteno zemljište najprije trebalo prepustiti zemljišnom fondu koji je naknadno trebao donijeti odluku o dodijeli dijela zemljišta rođacima kolonista. Ovim dodatnim korakom, vlast se pobrinula da potencijalni višak ostane u državnom vlasništvu u slučaju da napušteno zemljište prelazi maksimum, ali i stala na kraj bilo kakvim rodbinskim špekulacijama.

Ovdje je bitno napomenuti kako je bilo i mnogo onih koji nisu poštivali procedure koje su propisivali savezni zakoni. Zadnjeg dana mjeseca studenog 1945., osim što su čitatelji *Vjesnika* saznali vijesti o donošenju Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije u Federalnoj Hrvatskoj, uz koju je bio napisan i iscrpan pregled zakona s dodatnim objašnjenjima, u istom broju mogli su vidjeti i opomenu upućenu kolonistima

od strane Saveznog ministarstva kolonizacije.⁶⁵ Ukazuje se da pojedinci koji osobno dolaze u ministarstvo umjesto da molbe dostavljaju mjesnim vlastima, a kako bi preko reda mogli dobiti novu zemlju, ugrožavaju proces kolonizacije: "Skreće se pažnja interesentima da pojedinačno ne dolaze u ovo Ministarstvo [...] jer se samo nepotrebno izlažu troškovima i ometaju redovan rad na provođenju postavljenog plana za kolonizaciju." Ovakva samovolja interesenata da naslutiti kako je postojala velika pomama za dobrim zemljištem, što je najvjerojatnije bio rezultat veoma izražene neimaštine u pasivnim krajevima Jugoslavije. Nadalje, kako je opća nepismenost stanovništva bila velika, a dostupnost novina u udaljenim selima upitna, bilo je i slučajeva u kojima interesenti jednostavno nisu bili dobro upoznati sa Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji te procedurama dobivanja zemljišta koje je on propisivao.

2.3. Nadležna tijela u provođenju kolonizacije

Kao što je ranije navedeno, savezna vlast je po pitanju tijeka agrarne reforme mnoge ovlasti prepustila federalnim jedinicama, dok je sama nastavila držati nadzor nad njezinim ispravnim provođenjem. Ovo je činila preko *Agrarnog savjeta Demokratske Federativne Jugoslavije* osnovanog 29. kolovoza 1945. za čijeg je predsjednika postavljen Moša Pijade i koji je postao vrhovno savezno tijelo provedbe agrarne reforme.⁶⁶ Agrarni savjet je rukovođenje agrarnom reformom i kolonizacijom preuzeo od *Ministarstva kolonizacije* koje je zadržalo određeni dio administrativnih i organizacijskih ovlasti.⁶⁷ Kao obvezni članovi u savjet su morali biti uključeni ministar poljoprivrede, ministar kolonizacije i predsjednik Državne poljoprivredne komisije. U rujnu iste godine unutar Agrarnog savjeta osnovana je i *Komisija za naseljavanje Vojvodine* koja se bavila koordinacijom lokalnih tijela zaduženih za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Vojvodini. *Komisija za provedbu kolonizacije Slavonije* osnovana je 11. listopada 1945. sa sjedištem u Osijeku, a ukinuta je u travnju 1946., kada poslove kolonizacije preuzimaju okružne komisije za agrarnu reformu i

65 "Objavljen je zakon o provodjenju agrarne reforme i kolonizacije u Federalnoj Hrvatskoj", *Vjesnik*, 30.11.1945., 3.; "Obavijest Saveznog ministarstva kolonizacije kolonistima", *Vjesnik*, 30.11.1945., 1.

66 O tijelima koja su bili ključna za agrarnu reformu i kolonizaciju iscrpno je pisao Marijan Matićka u svojoj monografiji *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*. Ona je poslužila kao izvor osnovnih informacija za ovaj dio istraživanja.

67 Matićka, Marijan, "Organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji (1945-1948)", *Arhivski vjesnik*, 31, 1987., 30.

kolonizaciju u Osijeku, Slavonskom Brodu i Daruvaru.⁶⁸ Od veljače 1946. Agrarni savjet zajedno s Ministarstvom kolonizacije postaje dio *Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Vladi FNRJ* koja postoji sve do svibnja 1948. kada se završavaju osnovni poslovi oko kolonizacije. Nakon toga, odgovornost za agrarnu reformu i kolonizaciju prelazi na *Ministarstvo poljoprivrede FNRJ* i *Glavni odbor Autonomne Pokrajine Vojvodine*.

U usporedbi s Ministarstvom, koje je imalo odgovornost za provođenje praktičkih zadataka u sklopu kolonizacije i agrarne reforme, Agrarni savjet se brinuo o općenitom usmjeravanju procesa. Temeljna zadaća Agrarnog savjeta bila je postizanje konačnih ciljeva agrarne reforme, među kojima su bili forsiranje zadrugarstva koje je, s podrškom državnog sektora, trebalo odnijeti pobjedu nad privatnim (kapitalističkim) sektorom. Ovo se nastojalo postići jačanjem srednjeg seljaštva i seoske sirotinje koji su zajedno trebali tvoriti temelj seoskog zadrugarstva. Sukladno tim krajnjim ciljevima, način postupanja nadležnih tijela prema veleposjednicima i prepuštanje viška zemlje siromašnim kolonistima bio je dosljedna strategija vodstva države.

Kada govorimo o terenskom provođenju kolonizacije, sva su se spomenuta tijela oslanjala na mjesne odbore te kotarske i okružne komisije. *Mjesni odbori* su tako osnivali *mjesne odbore agrarnih interesenata* od pet članova koji su slali svoje predstavnike u kotarske komisije i svojim savjetima trebali potpomagati kolonizaciji. *Kotarske komisije*, čiji je djelokrug bio određen na područje jednog kotara ili grada, bile su temeljna tijela u provođenju agrarne reforme. Bavile su se osnovnim administrativnim poslovima i odlukama te davale upute mjesnim odborima u postupanju s kolonistima. Također su bile zadužene za organizaciju pratnje i dočeka kolonista na mjestu odredišta gdje su im trebali biti osigurani zdravstveni pregledi i topli obroci. *Okružne komisije* bile su drugostupanjsko tijelo u provođenju kolonizacije, ali prvostupanjsko što se tiče kolonizacije crkvenih posjeda. Usmjeravale su rad kotarskih komisija te, zajedno s njima, davale mišljenja o potencijalnim kolonistima. Po posljednjem pitanju su ipak završnu riječ imali Ministarstvo kolonizacije na području Vojvodine i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva na području Federalne Hrvatske.

Za poslove kolonizacije Federalne Hrvatske nadležan je bio *Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju* (rujan 1945.) unutar Ministarstva poljoprivrede i šumarstva. Odjel je osnovala Vlada Narodne Republike Hrvatske kao zamjenu za dotadašnje *Ravnateljstvo za agrarnu reformu i kolonizaciju* jer ovo tijelo nije bilo uklopljeno u

68 Suljagić, 261.

Ministarstvo, a savezna vlast je organizaciju kolonizacije trebala prepustiti upravo federalnim ministarstvima poljoprivrede. Za djelokrug Odjela određeni su svi poslovi koji su se ticali provedbe agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Države Hrvatske. Tu su spadali poslovi terenske pripreme za preseljavanje kolonista, popisivanja i evidencije konfisciranih posjeda te provođenja procesa likvidacije svih imovinsko pravnih odnosa iz bivše države. Daljnja razrada djelokruga postigla se podjelom Odjela na pet odsjeka: agrarno-pravni, odsjek za zemljišni fond, odsjek za kolonizaciju, odsjek za zajednička dobra i pomoć kolonistima te financijski odsjek, od kojih je svaki imao konkretnu odgovornost u usmjeravanju agrarne reforme.

3. Dalmatinski kolonisti – odlazak

U usporedbi s prosječnim slavonskim i vojvođanskim selom, prosječno selo u Dalmaciji bilo je u mnogo nezahvalnijoj poziciji. Kako bi se pronašli glavni razlozi za to, dovoljno se osvrnuti na geografsku prirodu dalmatinskog krajolika s tamošnjim kršnim tlom na kojem nije uspijevala većina primarnih poljoprivrednih kultura. Tako je Dalmacija, zajedno s Hrvatskim zagorjem u kojem su glavne probleme predstavljali prevelika usitnjenost posjeda i prenapučenost, zauzimala ogroman udio u postotku siromašnih obitelji unutar Hrvatske. Dalmacija je također bila i područje s najmanje iskoristivog zemljišnog fonda bez kojeg se unutar iste regije nije moglo namiriti dovoljno siromašnih obitelji.⁶⁹ Stanje je otežavalo i veliko ratno razaranje, rezultat kojeg su bile mnoge porušene kuće, manjak ljudstva i otežana razmjena dobara uslijed uništene cestovne infrastrukture, ali i općenito slaba proizvodnja tijekom ratnih godina. S obzirom na navedene čimbenike, krajnja samoodrživost dalmatinskog sela i njegovih seljaka bila je neusporediva s onom koju su imali seljaci iz Slavonije ili Vojvodine. Samim time, seljačke obitelji koje su živjele u pasivnim krajevima Dalmacije, ne samo da nisu mogle postići jednaku kvalitetu života koju su imale obitelji na sjeveroistoku, nego su bile i neupotrebljive u procesu oporavka državnog gospodarstva. Najbrže i najsmislenije rješenje bila je kolonizacija ljudi iz prenapučenih dalmatinskih sela bez razvijene poljoprivrede u slabije napučene krajeve s viškom plodne zemlje kako bi se cjelokupno stanovništvo što prije prehranilo, dok bi se u isto vrijeme krenulo s radom na oporavku državnog gospodarstva.

Ipak, bitno je napomenuti kako je jugoslavenski vrh prije donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio podijeljen oko toga kakav će status imati zemlja nakon njezinog prepuštanja agrarnim interesentima. Nova vlast je već i prije uspostave svoje države morala odlučiti da li će višak zemlje biti nacionaliziran, te kao takav biti dan kolonistima na vječito uživanje ili će odmah po useljenju preći u njihovo privatno vlasništvo. Nacionalizacija zemlje je bila linija koju je zagovarao i u praksi provodio Sovjetski Savez. Nuždu pristupanja rješavanju tog pitanja najbolje oslikava pismo zadruga "Zemlja" tadašnjem podpredsjedniku Vlade Federalne Hrvatske Franji Gažiju. Zanimljivo, ova zadruga se za vrijeme NDH bavila selidbom kolonista u Slavoniju i Srijem, zbog čega se i poziva na svoje iskustvo po tom pitanju. U pismu zadruga

⁶⁹ Isto, 228.

izražava svoje viđenje seljačkog problema u Jugoslaviji: "Malo bi koristile razne mjere oko unapredjenja poljoprivrede, oko novog načina obrade zemlje, oko zadrugarstva itd., ako se prije toga ne riješi osnovno pitanje – čija će biti zemlja!"⁷⁰ Naposljetku je, usprkos stručnjacima iz Sovjetskog Saveza koji su zagovarali nacionalizaciju,⁷¹ odlučeno kako će dobiveno zemljište prijeći u vlasništvo kolonista odmah po useljenju bez ikakve naknade. Jedan od izvornih i glavnih zagovaratelja ovakvog rješenja bio je i Edvard Kardelj.⁷² S druge strane, prosječni dalmatinski seljak je bio privučen obećanjima kako vrlo brzo može dobiti vlastitu plodnu zemlju i njenim obrađivanjem svima osigurati sigurniju budućnost, pogotovo onda kada je bio odgovoran za više gladnih usta. Ako usporedimo jednog takvog jugoslavenskog seljaka sa seljacima u Sovjetskom Savezu, vidljive su razlike koje dodatno pojašnjavaju drugačiji pristup jugoslavenske agrarne politike. Naime, dok je sovjetski seljak bio u funkciji zakupnika i kao takav obrađivanu državnu zemlju nije imao u svom vlasništvu, jugoslavenski seljaci u velikom broju jesu. S obzirom na tu suštinsku razliku u agrarnom uređenju, ali i činjenicu da je u NOB-u sudjelovao veliki broj seljaka, Jugoslavija nije mogla provoditi agrarnu politiku istovjetnu onoj u Sovjetskom Savezu.⁷³

Krajem svibnja 1945. Duško Brkić, u to vrijeme ministar pravosuđa Federalne Države Hrvatske, na sjednici Centralnog komiteta KPH iznosi detalje komunikacije s Beogradom u kojoj je vidljiva potreba za brzim osnivanjem komisije za kolonizaciju i agrarnu reformu u Hrvatskoj.⁷⁴ Između ostaloga, iz Beograda se traži brzo dostavljanje podataka o posjedima, broju stanovnika, broju zainteresiranih za kolonizaciju.⁷⁵ Već početkom idućeg mjeseca, državni tajnik FDH Dušan Dragosavac na sjednici CK KPH navodi podatke o 9.000 napuštenih zgrada u okruzima Osijek, Brod, Gradiška, Virovitica i Bjelovar, ali i broj od 28.385 obitelji koje su se tamo htjele preseliti.⁷⁶ Krajem rujna iste godine Franjo Gaži na sjednici Narodne Vlade Hrvatske predlaže da se "iz Međimurja, Bjelovara, Podravine ubaci u svako selo u koje dolaze kolonisti iz Dalmacije, Like, Hrvatskog Primorja itd. po desetak obitelji, da budu kao jezgro među

70 HR-HDA, 825 Šantić Zdravko, 07.07.1945.

71 Mates, Leo, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1976., 98.

72 Milošević, Srđan, "Agrarian Reform in Yugoslavia 1945-1948: the Agro-Political Aspect", *Istraživanja*, 33, 2022., 138.

73 Isto, 139.

74 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952.*, ur. Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005., 81.

75 Isto.

76 Isto, 86.

kolonistima”.⁷⁷ Ovaj smislen prijedlog u pogledu lakše integracije kolonista iz različitih krajeva stavljen je u drugi plan naglašavanjem kako ”to zavisi od toga ima li uvjeta za to, jer se po zakonu traži da kolonisti budu borci”.⁷⁸ Kod dodjeljivanja zemlje gledalo se da se, nakon rješavanja svih pitanja oko statusa dekolonista iz NDH, njemačkih posjeda, autokolonista i izbjeglica, prvo namire interesenti unutar područja na kojem se nalazila, pa tek onda potrebite obitelji iz pasivnih krajeva Hrvatske među kojima je bila i Dalmacija.⁷⁹ Od sveukupnog zemljišnog fonda koji je obuhvatila agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, kolonističkim obiteljima pripalo je 12,1 %. U prosjeku najviše zemlje su dobivale upravo dalmatinske obitelji jer su po članovima kućanstva bile najbrojnije.⁸⁰ Iako je kvota prijava iz Dalmacije bila zadovoljavajuća, česta su bila razočarenja po dolasku na zemljišta uslijed razlike između obećanog i očekivanog naspram realnog stanja kakvo su zatekli na njemu.

Vlasti su imale značajnih problema kod izvršavanja kolonizacije u pogledu nekoliko čimbenika. Prvi je bio problem razrušene infrastrukture na imanjima koja je trebala biti popravljena za useljenje kolonista. Koliko je stanje u Slavoniji bilo teško govore podaci iz okruga Slavonski Brod gdje je nakon rata bilo zatečeno preko 16.000 razrušenih kuća i stambenih zgrada.⁸¹ Organizirani su zajmovi kojim se trebao osigurati materijal za kuće i poljoprivredne alate, no oni su se na kraju pokazali kao nedovoljni za sve potrebe popravaka i izgradnje nanovo. Zbog ovoga, ali i zbog kašnjenja rješavanja pitanja ilegalnih useljenika, kasnila je cjelokupna priprema kotarskih komisija za doček kolonista, tako da se mnogi od njih nisu mogli odmah useliti. Plan saveznih vlasti bio je da se dio Dalmatinaca u sklopu vanjske kolonizacije u Vojvodinu preseli tijekom jeseni 1945. kako bi se povećali izgledi za dobru jesensku sjetvu, dok bi se ostatak dalmatinskih kolonista selio na proljeće 1946. i onda sudjelovao u proljetnoj sjetvi i žetvi.

77 *Zapisnici Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945.-1953.*, 33.

78 Isto, 34.

79 Maticka, "Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine", 27.

80 Isto, 38.

81 HR-HDA, 1228 Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (RK SSRNH), 1228-2 Kongresi 1945-1966., 3, Kongres NOH-a 1946., 13-15.10.1946.

3.1. Prilike u dalmatinskim selima

Početakom 1946. Oblasni narodni odbor Dalmacije navodi kako su prema njihovim sigurnim podacima prihodi dalmatinskog stanovništva nakon rata prepolovljeni, a veliki broj tamošnjih kuća popaljen.⁸² U okružnici se zaključuje kako je selidba siromašnih dalmatinskih obitelji "goruće pitanje koje treba hitno rješavati".⁸³ S obzirom na to da je veliki broj dalmatinskih posjeda bio na krševitoj zemlji i zbog toga nije mogao imati dostatne prihode za prehranjivanje brojnije obitelji ni prije rata, za mnoge Dalmatince ovo je predstavljalo suštinsko pitanje opstanka. Područja najteže pogođena ratnim razaranjima u Dalmaciji bili su Bukovica, Trogirska zagora, Šestanovska krajina te dijelovi Knina i Sinja.⁸⁴ Stoga su vlasti nastojale najviše pomoći pružiti upravo tamošnjem narodu koji "se ne bi mogao tako lako vlastitim sredstvima [...] uzdignuti na onaj stepen na kojem je bio prije rata, a kad je također bijedno živio".⁸⁵ Najviše zanimanja za kolonizaciju je dolazilo upravo iz Dalmatinske zagore u kojoj se i najteže živjelo.⁸⁶ Iz pojedinih dokumenata NO-a Dalmacije vidi se kako su nadležna tijela računala na industrijalizaciju pasivnijih krajeva regije koja bi dovela do zapošljavanja viška siromašnog stanovništva. Trebala se provesti i opsežna melioracija krških polja kako bi se barem donekle osposobila tamošnja poljoprivreda i poboljšali životni uvjeti ljudi koji nisu bili dio kolonizacije.⁸⁷

Prilike na dalmatinskim selima otežavala je i izrazita agrarna prenapučenost. Tako je na području Splita 100 hektara obradive zemlje u prosjeku obrađivalo 323 seljaka, u Metkoviću 296 i u Šibeniku 240, što je bila daleko najgušća naseljenost na prostoru Hrvatske.⁸⁸ Maticka donosi podatak da je, po većini procjena, broj obitelji u Dalmaciji koji se bavio poljoprivredom iznosio barem 92.000.⁸⁹ Kada se uzme u obzir količina obradive zemlje, dolazi se do zaključka da je u prosjeku dalmatinska obitelj raspolagala s tek 2,4 hektara obradive površine. Toliko malo zemlje nije moglo prehraniti obitelj, osim ako se nije radilo o jako intenzivnoj proizvodnji koja na kršu nije bila izvediva.

82 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 41, 16.07.1945.

83 Isto

84 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 39, God. 1946., 1947., Organizacija transporta, 01.04.1946.

85 Isto.

86 Maticka, Marijan, "Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945-1948. godine", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 11, 1981., 299.

87 Isto.

88 Bičanić, Rudolf, *Agrarna prenapučenost*, Gospodarska sloga, Zagreb, 1940., 7.

89 Maticka, Marijan, "Razrješenje kolonatskih odnosa u agraru Dalmacije (1945-1948)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 21 (1), 1988., 137.

Potvrdu teškog stanja u dalmatinskim selima možemo dobiti i proučavanjem molbi za kolonizaciju koje su agrarni interesenti dostavljali nadležnim kotarskim narodnim odborima. Pri kraju same molbe, kolonisti su trebali navesti razlog zbog kojeg smatraju da imaju pravo na kolonizaciju. Razlozi zbog kojih su se dalmatinski interesenti željeli preseliti u plodnije krajeve najčešće su povezani upravo s ratnim razaranjima, općenitim teškim stanjem, gdje se najčešće navodi siromaštvo, te zaslugama u NOB-u protiv okupatora. Ovaj posljednji je najčešće podrazumijevao i neke druge razloge poput siromaštva, poginulih članova obitelji ili općenitog nedostatka plodne zemlje. Od razloga povezanih s ratnim uništenjem, najčešće se navode opljačkana imovina od strane okupatora i gubitak članova obitelji u ratu.⁹⁰ Osim siromaštva, često se spominje i nedovoljna količina obradive zemlje za pristojan život i općenito teško ekonomsko stanje interesenta. Siromašniji borci NOB-a pozivaju se na svoje sudjelovanje u ratu, dok u par navrata roditelji boraca spominju svoju djecu, također sudionike NOB-a, kako bi dokazali vjernost svoje obitelji antifašizmu. Nerijetki su i slučajevi u kojima roditelji navode djecu poginulu u ratnim sukobima.⁹¹

Molba interesenta Roka M. iz Trogira primjer je u kojem su objedinjene skoro sve spomenute problematike. On govori o poginulom bratu koji je bio zatvoren od strane okupatora. Naglašava da je i sam bio borac od ljeta 1943. i kako je vrlo siromašnog stanja koje mu onemogućava život na njegovoj zemlji. Zemlja mu je "jako mala, a ista je sam krš".⁹² Boška M. smatra da ima pravo na zemlju na račun lošeg imovnog stanja kod kuće zbog kojeg se ne može uzdržavati, a muž joj je poginuo kao borac Jugoslavenske armije.⁹³ Poput Boške, postojalo je još mnogo žena koje su izgubile svoje muževe u ratu. Stoga su česte molbe koje potpisuju upravo udovice koje su nekako morale pronaći način na koji bi prehranile svoju djecu ili nemoćne roditelje.

Primjeri poput Roka M. i Boške M. pokazuju kako su problemi dalmatinskih agrarnih interesenata vrlo često bili višeslojni. Bilo je mnogo obitelji koje su i prije rata živjele u vrlo teškim uvjetima, a njihovo stanje se još dodatno pogoršalo ratnim razaranjima. Značajno je bilo i to što je Dalmacija bila ispred Varaždina, Like, Korduna, Zagreba i

90 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 25, Molbe za kolonizaciju s područja KNO Trogir, 18.01.1946.

91 Isto

92 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 27, KKARK - Trogir, Molbe za kolonizaciju i podaci o kolonistima, 12.01.1946.

93 Isto, 12.06.1947.

ostatka hrvatskih regija po prosječnom broju članova (5,1) unutar jedne obitelji.⁹⁴ Stoga nije teško zamisliti veliku obitelj s dalmatinskog krša kojoj rat oduzima roditelje, braću, sestre, sinove ili kćeri. U slučaju da bi unutar obitelji postojali ukućani koji nisu bili sposobni za fizički zahtjevan rad u polju, poput staraca ili djece, takav gubitak je poprimao dodatnu težinu i povećavao hitnost pronalazaženja novog rješenja. Samim time, mnogim obiteljima poginulih je lakša obradivost plodne zemlje predstavljala spasonosnu mogućnost za sigurniju budućnost. S druge strane, Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji nalagao je da seljak i njegova obitelj moraju biti sposobni za obrađivanje primljene zemlje. Tako je određen broj siromašnih obitelji bez radno sposobnih pojedinaca morao ostati u Dalmaciji. Postojao je i krovni problem nesrazmjera između broja siromašnih obitelji i raspoložive količine zemlje iz fonda zbog kojeg su vlasti morale ograničiti broj mogućih kolonista, a samim time i uskratiti priliku za preseljenjem određenom broju manje potrebitih obitelji. Na to nam ukazuje i zahtjev Franje Gažija kada preko Privremene vlade DFJ traži dodatna mjesta za obitelji hrvatskih boraca. Bio je odbijen s obrazloženjem da ostatak zemlje nije predviđen za naseljavanje već za arondaciju zemlje agrarnih interesenata.⁹⁵ Ipak, interesentima čija molba za vrijeme prve etape kolonizacije u Vojvodinu nije bila odobrena, znalo se govoriti kako će "vjerojatno doći u obzir za Slavoniju" u sklopu unutarnje kolonizacije koja je trebala uslijediti.⁹⁶

3.2. Napuštanje Dalmacije

One sretne obitelji čije su molbe za kolonizaciju odobrene, trebale su se u kratkom roku pripremiti za organizirani prijevoz brodom i vlakom prema novom kraju. Ovo je nerijetko stvaralo problem jer se određeni broj obitelji ne bi stigao pripremiti za put. Događalo se i da obitelji ne žele seliti tijekom zime zbog hladnoće ili da se neki od članova obitelji naglo razbolio.⁹⁷ S druge strane, tijela nadležna za kolonizaciju naglašavala su važnost selidbe tijekom zime kako bi kolonisti mogli sudjelovati u proljetnoj sjetvi.

94 Juriša, Slavko, *Agrarna politika i seljačko pitanje u Hrvatskoj 1945 – 1953. Disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1978., 131.

95 Laušić, 37.

96 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 39, 26.11.1945.

97 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 3, KKARK - Zadar, Spisi o kolonizaciji, 13.12.1945.

Kako je izgledala priprema kolonista na put vidimo u svjedočanstvu dalmatinskog kolonista Obrada Berića: “Za osam dana trebalo se pripremiti za odlazak u novi zavičaj. Sačinjeni su planovi priprema i određena mjesta za skupljanje, odakle se zajednički krenulo na put. U svakom selu, općini, srezu organizirana su prihvatilišta – sabirni centri. U sabirnim centrima organizirana je zdravstvena zaštita i sve ostalo što je bilo potrebno za tako veliki broj ljudi. Veliku pomoć pružali su skojevci, članovi KPJ, omladina. Pomagali su djeci i starijima da lakše dođu do sabirnog centra. Iz svakog mjesta ljude su na put u novi zavičaj komšije, rođaci i prijatelji ispraćali kozaračkim kolom i partizanskom pjesmom. Sreski rukovodioci su u sabirnim centrima organizirali transportne odbore – rukovodstvo transporta. Formirane su partijske ćelije, aktivni SKOJ-a i određene grupovođe. S njima su organizirani sastanci i utvrđeni zadaci, a određeni su drugovi koji su nosili partijske i skojevske dokumente radi povezivanja u novom zavičaju. Pred polazak na put ljudi su upoznati sa rukovodstvom transporta i pravilima putovanja [...]”⁹⁸

Mjesnim skupinama kolonista je u pravilu bio dodjeljivan pratilac koji je putovao zajedno s njima i pomagao im u različitim situacijama koje su ih mogle zadesiti za vrijeme puta.⁹⁹ Kako bi se izbjeglo preveliko opterećenje prijevoznih sredstava i manjak prostora, obiteljima kolonista je bila određena i maksimalna količina imovine – često uključujući i stoku – koju su smjeli ponijeti sa sobom. U međusobnim izvještajima nadležnih tijela zanimljivo je primijetiti da se kolonistima znalo braniti nošenje inventara u slučajevima kada on nije prelazio maksimalnu propisanu količinu. Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju radi takvog odnošenja prema kolonistima opominje Oblasni NOO Dalmacije zato što je “to kasnije imalo vrlo nezgodnih posljedica kako za same koloniste, tako i za naše komisije na terenu, jer su naseljeni mogli i sada još mogu da dobiju samo oskudan inventar i kako su im pojedini drugovi obrtnici u njihovim mjestima obećavali da će u “Vojvodini sve, ama baš sve dobiti”.¹⁰⁰ Kolonisti su na dan selidbe s ponesenom imovinom – vrlo često i pješice – odlazili do sabirnih stanica. U Dalmaciji je u prvom valu kolonizacije sabirna stanica bila u Splitu. Kasnije su se organizirale stanice i u ostalim dalmatinskim gradovima. Tamo su kolonistima trebale biti osigurane prehrana i osnovna higijenska i zdravstvena pomoć, s obzirom na mogućnost zaraze

98 „65 godina od savezne kolonizacije u Hrvatskoj“, *Novosti*, <https://arhiva.portalnovosti.com/2010/02/65-godina-od-savezne-kolonizacije-u-hrvatskoj-7/>, 19.02.2010.

99 Maticka, “Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine”, 37.

100 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 41, 05.01.1946.

pegavim tifusom.¹⁰¹ Za topli obrok kolonistima se najčešće pripremala juha i grah s rezancima,¹⁰² dok je za djecu bilo spremno toplo mlijeko i ponekad voće.¹⁰³ Kako bi upotpunili vrijeme čekanja, na sabirnim stanicama su ponekad bile organizirane i priredbe.¹⁰⁴ Za neke koloniste, to je možda bio i posljednji put da su mogli uživati u izvedbama folklorne dalmatinske glazbe.

Detaljniji pogled u organizaciju sabirnih stanica omogućava dopis Okružnog NOO-a Srednje Dalmacije poslan AFŽ-u splitskog rajona Manuš u kojem navode upute o pripremama za dolazak kolonista.¹⁰⁵ U dokumentu se navodi kako se komisija za kolonizaciju Okružnog NOO-a pobrinula za pronalazak pogodne zgrade za smještaj kolonista na nekoliko dana do ukrcavanja na brod i nastavka puta prema Vojvodini i Srijemu. U zgradi dječjeg doma im se trebala pružiti sva potrebna pomoć i uputiti na ostatak putovanja. Navodi se kako je cijeli gornji kat i tamošnja kuhinja namijenjena za uporabu kolonista. Naglašava se kako su financijske mogućnosti na raspolaganju organizacijskim tijelima nedovoljne zbog čega pozivaju na doprinos dobrovoljki AFŽ-a. Od njih se traži pomoć u poslovima čišćenja prostorija u zgradi kako bi bile spremne za primitak kolonista. Žene AFŽ-a se moli i da u tih nekoliko dana posjete koloniste kako "bi oni shvatili da napor narodne vlasti istinski je uložen u njihovo i zajedničko poboljšanje ekonomskih prilika".¹⁰⁶ Ovaj citat potvrđuje i istančanu želju nadležnih tijela da se kolonisti osjete dobrodošlo, ali i činjenicu da je socijalistička vlast provođenje kolonizacije smatrala presudnim za ekonomski oporavak cijele države. Koliko je važnosti vlast davala pravilnom ponašanju dobrovoljačkih tijela u postupanju s kolonistima pokazuju i drugi slični dokumenti. U jednom od njih piše: "Neka se masovne organizacije N.F, A.F.Ž. i U.S.O. upoznaju sa programom odlaska kolonista, te neka se potaknu da pruže potrebnu pomoć, prenoćište, eventualno hrane, mlijeko za djecu i slično, a neka po mogućnosti organiziraju i jedan doličan ispraćaj svojih dosadašnjih sugradjana, tako da kolonisti osjete toplinu i srdačnost cijelog naroda."¹⁰⁷

101 Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 66.

102 Bara, Mario, "Sudjelovanje Hrvata u saveznoj kolonizaciji Vojvodine 1945.-1948.", *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 2, 2010., 163.

103 Maticka, "Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji", 304.

104 "Kolonisti prolaze kroz Split", *Slobodna Dalmacija*, 06.12.1945., 4.

105 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 41, 19.10.1945.

106 Isto.

107 Isto.

Kada bi došlo vrijeme za polazak, kolonisti bi se ukrcavali na brod s odredištem u Bakru.¹⁰⁸ U komunikaciji između različitih tijela nadležnih za organizaciju i provedbu kolonizacije daju se primijetiti određene zanimljive pojedinosti vezane uz selidbu kolonista. U uputama koje je Odjel poljoprivrede i šumarstva Oblasnog NO-a Dalmacije poslao Oblasnom NO-u Zadra u vezi skupina kolonista koji su kretali za Vojvodinu stoji kako "na put treba da krene čitava obitelj kolonista sa dozvoljenim prtljagom. Svako preseljavanje pojedinih članova obitelji kolonista naknadno, može da se vrši o vlastiti trošak".¹⁰⁹ Dakle, savezne vlasti nisu branile naknadno preseljavanje, ali ga nisu financirale. Općenito se stječe dojam kako se nastojalo da sva izlaženja iz onih oštih, ali i onih blažih okvira budu neprivaćna kolonistima. Ovo se pravdalo narušavanjem logistike kolonizacije i mogućim komplikacijama do kojih je na takav način moglo doći. Nadalje, dokument nalaže kako bi se svaki kolonist trebao opskrbiti hranom za osam dana, dakle do dolaska na prihvatne stanice gdje su bili organizirani topli obroci od strane Narodnog odbora. Svi troškovi su naknadno imali biti plaćeni iz sredstava Ministarstva poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu. Navodi se i kako su trebala biti uređena vodstva skupina kolonista. Na svakih deset obitelji dodjeljivao se po jedan pratilac. Osim njega, čitava grupa kolonista iz cijelog okruga je trebala imati svoj transportni odbor koji su činili predstavnici pojedinih kotareva i sela, najboljih aktivista iz Narodne fronte, USAOH-a i AFŽ-a. S njima je bio i po jedan predstavnik Okružnog narodnog odbora koji ih trebao pratiti do mjesta naseljenja. Grupe kolonista su između sebe određivale starješine koje su trebale održavati red u pojedinim vagonima. Treba napomenuti kako su upute često odstupale od navedenog, ovisno o nadležnim tijelima i prirodi preseljenja, a česte su bile i komplikacije tijekom selidbe koje su dovodile do improvizacija. Jedna od takvih navodi se u dopisu Oblasne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Split i Ministarstva poljoprivrede i šumarstva u kojem OK dostavlja izvještaj pratioca Ivana R. koji je "uslijed izvanrednih prilika, i elementarnih nepogoda bio prisiljen navedene troškove učiniti, i nije imao vremena da udovolji zakonskoj formi jer se je radilo o životima desetaka kolonista".¹¹⁰ Ne znamo o kakvoj se akciji spašavanja točno radilo, ali Ivan R. je dokazao da uloga pratioca može biti presudna. Istu sreću nije imala jedna druga grupa kolonista iz Bosne i Hercegovine. Oni su kasne

108 Ovako se većinski putovalo za vrijeme vanjske kolonizacije u Vojvodinu. Kako su se u međuvremenu obnovile željezničke pruge i ostala infrastruktura, za Slavoniju i Baranju se češće putovalo izravno željeznicom.

109 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 3, 26.11.1945.

110 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 32, Kot. kom. za agrarnu reformu i kolonizaciju - Split, Putni računi, platne liste, putni izvještaji. 10.07.1947.

1945. trebali odseliti u Vojvodinu vlakom iz Slavenskog Broda. Željezničari su ih uslijed velike gužve ukrcali u vagon za prijevoz mesa i zatvorili hermetička vrata iako su se kolonisti unutra grijali pomoću peći. Uslijed trovanja ugljikovim monoksidom te noći je poginulo barem petnaest ljudi.¹¹¹ Ovakav nemar su kolonisti mogli često doživjeti, što zbog manjkavosti organizacije koja je povećavala nervozu među željezničarima, što zbog nehumanih uvjeta u kojima su morali putovati.

Postojao je i određen broj dalmatinskih agrarnih interesenata koji su odustajali od kolonizacije. U takvom scenariju, interesenti bi trebali ispuniti izjavu u kojoj bi naveli razlog odustajanja i odrekli se buduće kolonizacije. Izjavu bi zatim potpisali predsjednici narodnih odbora i pročelnik Odjela poljoprivrede i šumarstva. Dokument bi zatim dobio pečat nadležnog kotarskog NOO-a. Najčešći razlozi odustajanja od kolonizacije bili su propuštanje roka iseljavanja nakon kojeg se ne bi javljali nadležnim tijelima, bolest interesenta ili nemogućnosti da se pojedini članovi obitelji, usred bolesti, siromaštva ili nemoći, ostave sami.¹¹² Interesent Krste B. iz okolice Biograda u svojoj izjavi navodi kako ne ide "radi toga što moja žena nije voljna da sa četvero nejake djece pod ovu zimu putujem a radi siromašnog stanja ne mogu ih ostaviti".¹¹³ Neki interesenti nisu mogli putovati zbog dužnosti u vojsci. Još jedan biogradski interesent Ante J. potpisuje kako ne može preuzeti zemljište "zato što me moje nadležne vojne vlasti nisu još demobilisale a osim toga nemam ni pravo da me demobilišu pošto sam mlad".¹¹⁴ Bilo je i vrlo teških slučajeva u kojima stariji roditelji ne bi mogli putovati bez svoje poginule djece. Takav primjer je stari Trogiranin Ante B. koji je odustao od kolonizacije "pošto sam ostario i imao jedinoga sina za hranitelja, koji je bio borac N.O.V. i kao takav poginuo u N.O.V., te bez njega ja ne mogu ići u kolonizaciju".¹¹⁵ Još konkretniji je slučaj udovice Ivane M. koja ne ide iz razloga "što sam kao udovica poginulog borca uspila naći mladića, s kojim se namjeravam kroz neko vrijeme udati".¹¹⁶

Osim kratkih izjava o odustajanju od kolonizacije, detaljan prikaz razloga predomišljanja može se vidjeti i u zapisnicima mjesnih narodnih odbora. Dva takva

111 Dobrivojević Tomić, Ivana, "Problemi u naseljavanju i prilagođavanju kolonista na život u Vojvodini u prvim godinama posle Drugog svetskog rata", *Istorija 20. veka*, 39, 2, 2021., 319.

112 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 3, 28.11.1945.; HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 27, 14.12.1945.; isto, 15.12.1945.; isto, 16.12.1945.

113 HR-DAST, 21 ONOD 21-10, OKARK, 3, 28.11.1945.

114 Isto.

115 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 27, 06.12.1945.

116 Isto, 14.12.1945.

zapisnika komiškog NO-a iz 1947. donose pojedinosti razgovora s dva tamošnja interesenta koji su odlučili ostati na rodnoj Korčuli. Iz teksta zapisnika saznajemo kako su obojicu predstavnici NO-a upitali zašto nisu otišli u kolonizaciju i da li namjeravaju naknadno ići. Prvi interesent, Dinko B. im je odgovorio kako je prvotno bio odustao zbog bolesti djeteta, te da je sada pronašao posao kojim sebi i obitelji može osigurati pristojan život.¹¹⁷ Interesent Ivan M. govori: "Vruća mi je želja bila da odem u kolonizaciju, jer sam smatrao sebi i svojoj obitelji opskrbiti život, ali kako je žena u posljednje vrijeme teško oboljela, nisam mogao ići".¹¹⁸ Iako je bolest osobe u obitelji interesenta bio vrlo učestao razlog odustajanja, ono što je uslijedilo u ovom iskazu može biti od značaja za cjelokupnu problematiku integracije velikog broja kolonista koji su selili na područja izvan svoje regije. Na pitanje o tome da li je svjestan kako je svojim postupkom oduzeo priliku za kolonizaciju nekom drugom interesentu, M. je odgovorio: "To mi je dobro poznato, i žao mi je ali mi je bilo ne moguće, jer kako rekoh uslijed bolesti moje žene, pak sam uvjeren obzirom na promjenu klime da bi mnogo uticalo na njeno zdravlje, a time ne bi mogo izvršavati svoje zadatke za opću korist."¹¹⁹ Razloge koje su u svojim odgovorima navela oba interesenta možemo primijetiti i u ostalim iskazima onih koji su odustali od kolonizacije. Poput Dinka B. svi interesenti su željeli napustiti rodni kraj kako bi pronašli priliku za dostojniji život. Međutim, ako bi im se u međuvremenu otvorila zadovoljavajuća poslovna prilika u Dalmaciji, često bi odustajali od putovanja u nepoznato i radije odabirali ostanak na poznatome. Takvu odluku je donio popriličan broj kolonista iz okruga Makarske jer se "teško otiskuje od njegovog kraja i to, što se dugo čekalo na rješenje molba, pa su pojedinci već pronašli razna namještenja i nekako se okučili".¹²⁰ Ovakvo razmišljanje tim je razumljivije ako su interesenti imali djecu koja su cijelo djetinjstvo provela u Dalmaciji čime bi im novo okruženje moglo predstavljati nesavladivi problem. U iskazu Ivana M. vidi se i svijest o klimatskoj razlici između Dalmacije i Slavonije. Nasuprot vlažne Slavonije, suha i blaga klima Dalmacije bila je pogodnija za život, a pogotovo za pojedince koji su imali respiratornih problema uslijed tada raširenih bolesti poput tuberkuloze ili upale pluća.

Znali su se događati i slučajevi u kojima bi kolonisti na odredište došli bez pratioaca. U službenim pismima zapaža se pojava da kolonisti dolaze "bez sprovodnika, bez

117 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 37, Kot. kom. za agrarnu reformu i kolonizaciju - Split, God. 1946., 1947., 1948.. 10.04.1947.

118 Isto.

119 Isto.

120 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 39, 01.03.1946.

spiska i da ima medju preseljenim i takovih kojima uopće nisu odobrene molbe, ili da su se kolonisti, oni kojima je odobreno izmjenjali, sa onima kojima nije odobreno".¹²¹ Iz ovakvih i sličnih komunikacija između tijela vlasti lako je iščitati kako su postojali mnogi logistički i organizacijski problemi kod prijevoza kolonista. Osim željezničke infrastrukture koja je zbog svoje zastarjelosti i ratnog uništenja bila problem sam po sebi – dio prometnih dionica nije bio u funkciji, a nedostajalo je i prijevoznih sredstava¹²² – treba uzeti u obzir i to da mnogi kolonisti tijekom svog života nisu imali potrebu ili priliku putovati izvan svog kraja. Čak i ako jesu, takvi pothvati seljaka iz dalmatinskog zaleđa su najčešće bili obavljani pješice ili na magarcu. Samim time, veliki broj njih nije mogao biti naviknut na moderniji prijevoz brodom ili željeznicom, pogotovo kada uzmemo u obzir da se radilo o višednevnom putovanju. Zbog takvog manjka iskustva, postojale su i opasnosti nepropisnog ponašanja za vrijeme prijevoza što je u konačnici moglo dovesti do ozbiljne ozljede ili pogibije. Loša logistička priprema, učestalo mijenjanje planova i slaba komunikacija između tijela odgovornih za organizaciju prijevoza i željezničkih službi je također nerijetko predstavljao problem zbog čega se prijevoz znao nepotrebno odužiti i potrajati preko deset dana.¹²³ Mnogi kolonisti nisu bili upoznati s pravilnom procedurom. Ukcrcavanja i polasci često su kasnili zbog nedolaska pojedinih skupina kolonista na vrijeme ili uslijed težih vremenskih nepogoda. Bilo je i onih koji su odlazili samostalno kako bi izvidjeli situaciju na terenu pa bi, jednom kada su uvidjeli da su prekršili protokol, tražili karte za povratak u Dalmaciju.¹²⁴ Takvi pojedinci su povratne karte morali plaćati iz svog džepa jer im je vlast financirala isključivo jednosmjernu kartu. Bilo je i kolonista koji su mislili da dobivenu zemlju mogu jednostavno prepustiti nekome drugome u slučaju predomišljanja, kao što se i vidi iz gore spomenutog izvora. Neki od njih se nisu pojavljivali na mjestu ukrcavanja u brod, pa bi naknadno samostalno poduzimali put i dolazili na zemljište koje im je trebalo biti dodijeljeno. U takvim slučajevima znalo bi se događati da je zemljište već dodijeljeno idućem na listi agrarnih interesenata, pa je moglo doći do nezgodnih situacija. O jednoj takvoj piše Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju Split kada opominje Kotarski narodni odbor Sinj zbog kolonista koji se sa svojom obitelji doselio u Đakovo izvan određenog prijevoza. Takav način

121 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 39, 10.05.1946.

122 Bara, 163.

123 Dobrivojević Tomić, 319.

124 Isto, 317.

samovoljnog postupanja ocjenjuje se kao "divlji" nekontrolirani način koji ugrožava rukovodeću ulogu centra kolonizacije naspram "zakonitog i propisanog načina".¹²⁵

Brod koji je prevozio dalmatinske koloniste plovio je prema Bakru. Zatim bi ih se preusmjerilo na željezničku liniju od Sušaka, odakle bi preko Zagreba putovali prema zasebnim odredištima. Završna postaja za Vojvodinu najčešće je bio Novi Sad,¹²⁶ odakle bi dalje išli organiziranim kamionima, dok su se oni s novom adresom u Slavoniji iskrcavali na postaji koja je bila najbliže njihovim zemljištima: u Požegi, Virovitici, Đakovu, Osijeku, Vukovaru, Vinkovcima, Županji ili Batini.¹²⁷ Kako bi se kolonisti osjećali dobrodošlo u selima u koja su pristizali, odgovorni organi su se pobrinuli da ih dočeka topla hrana, glazba i sve osnovne potreštine. Ovdje se također mogla primijetiti briga nadležnih vlasti da kolonistima olakšaju psihološki napor koji podrazumijeva napuštanje rodnog kraja i selidba u nepoznato.

O svakidašnjim organizacijskim poteškoćama tijekom transporta govori član Komisije za kolonizaciju Stevo Štekavac: "Dana 26. 09. 1945. krenuo sam na put u Josipdol radi organiziranja transporta kolonista-boraca iz Like. U Josipdolu sam uredio pitanje otpremanja kolonista za prvi transport iz koreničkog kotara, kao i drugi i treći transport iz kotara Gračac. Cijelo vrijeme provedeno u Josipdolu posvetio sam za pravovremeno i pravilno transportiranje kolonista. Dočekivao sam koloniste, starao se za hranu i opskrbu, za prevoz, zatim provjeravanje molbi, izdavanje putnih objava itd. Iz Jospidola sam otpremio prvi i drugi transport s drugom Tomšićem, dok sam treći s familijama iz kotara Gračac dopratio u Zagreb. Prilikom organizacije transporta nailazio sam na poteškoće u prevozu, naročito u dopremi kolonista iz Gospića u Josipdol iz razloga nedostatka saobraćajnih sredstava i udaljenosti, pa su kolonisti stizali sa zakašnjenjem u Josipdol. Poteškoće su se sastojale u tome što prihvatna stanica nije bila opskrbljena sa hranom, pa smo morali iz magazina Okružnog NO tražiti brašna i peći kruh za koloniste."¹²⁸

Težinu putovanja i ono što je doživljavala strana kolonista možda je najbolje sažeo Dalmatinac Ivan Musulin za *Slobodnu Dalmaciju* preko šezdeset godina kasnije: "Sjećam se da smo brodom koji se, vjerovali ili ne, zvao 'Srbin' išli iz Ploča do Bakra,

125 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 39, 07.10.1946.

126 Isto.

127 Matica, "Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine", 35.

128 "65 godina od savezne kolonizacije u Hrvatskoj", *Novosti*.

a onda u vagonima za stoku desetak dana do Stanišića. Put s mora na ravnicu je bio užasan. Svašta se tu događalo. Čuo sam da je bilo i poroda i smrti”.¹²⁹

3.3. Kolonizacija i novinska propaganda

U razdoblju jugoslavenskog ranog socijalizma novine su igrale ulogu glasila partije. Ona je putem novina narodu približavala i objašnjavala donesene zakone te ga je agitacijom nastojala pridobiti na svoju stranu. Tadašnji osnovni cilj agitacije bio je poticanje što žustrijih radnih akcija kojima se trebala obnoviti državna infrastruktura i gospodarstvo. Sukladno tome, tadašnji jezik koji se koristi u novinskim člancima je uvelike ratni i paternalistički.¹³⁰ “Borba” postaje ključna riječ koja se koristi za mnoge djelatnosti koje su doprinosile planu oporavka.¹³¹ Redovno se prenose referati ili žestoki govori čelnika partije povodom raznih manifestacija.

Organizacija agitacije i propagande bila je propisana direktivom CK KPJ iz proljeća 1945. godine. Uspostavljene su područne agitaciono-propagandne komisije (agitprop) u kojima su postojali odjeli koji su se bavili upravo tiskanim medijima.¹³² O kontroli koju je KPJ imala nad informacijskim prostorom najbolje govori činjenica da su u razdoblju 1945-1952. skoro sve novine i periodičke publikacije bile u državnom vlasništvu.¹³³ Ovo je partiji pružalo mogućnost da u javnost plasira samo birane vijesti ili prešuti one koje su mogle ugroziti dojam javnosti. Primjerice, nisu se prenosile cjelovite rasprave koje su prethodile donošenjima zakona već samo prijedlozi i uvodna izlaganja. Nisu se spominjali ni loši rezultati prvih žetvi i ozbiljan manjak materijalno-tehničkih sredstava u poljoprivredi s kojima su se mogli susresti i kolonisti.¹³⁴ U novine su se puštale samo izjave koji su mogle doprinijeti legitimizaciji vlasti, nikako kritike ili pritužbe.¹³⁵

Kada govorimo o člancima vezanim uz kolonizaciju, oni su bez iznimke pozitivni. Slavonija i Vojvodina se prikazuju kao regije bogate zemljom na kojoj seljaci iz siromašnih krajeva mogu voditi bolji život. S druge strane, nema spomena o svim

129 “Dalmacija u Bačkoj. Da smo znali što nas čeka ne bismo ni dolazili ovamo!”, *SD*, 27.04.2010.

130 Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002., 103.

131 Isto.

132 Jandrić. Berislav, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Srednja Europa, Zagreb, 2005., 160-161.

133 Isto, 201.

134 Spehnjak, 95-96; Jandrić, 201.

135 Spehnjak, 93.

pozadinskim problemima s kojima su se organizacijska tijela suočavala. Tako, novine već početkom listopada 1945. izvještavaju o prvim grupama kolonista koji su se organiziranim prijevozom zaputili prema dodijeljenim zemljištima. *Vjesnik* objavljuje vijest o tisuću kolonista iz Gračaca koja je prošla Zagrebom na putu prema Vojvodini.¹³⁶ U članku se može primijetiti težnja da se mišljenja kolonista prikažu pozitivnom svjetlu s naglaskom na njihovom entuzijazmu. Ovakav oblik agitpropa trebao je osigurati što vedriju predodžbu kolonizacije kod agrarnih interesenata. Izvjesno je da ih se na nastojalo dodatno potaknuti kako bi u što većem broju sudjelovali u kolonizaciji. U članku se posebno naglašavaju riječi koje pokazuju zahvalnost prema narodno-oslobodilačkoj borbi i oslikavaju poistovjećivanje s njenim duhom: "Zato znamo dobro što nam je dužnost i kome da budemo zahvalni". Povlače se i paralele između sudjelovanja u ratu i nužnosti posla obrade zemlje: "Kad smo znali jurišati na bunkere i obrađivati zemlju, da bi se vojska i narod prehranili, znat ćemo i sada prionuti i jurišati na posao." U ranije spomenutom ratnom duhu, paralela se povlači između "jurišanja na bunkere" i "obrađivanja zemlje". Na posao se ne ide niti hoda već "juriša". U isto vrijeme, ne propušta se prilika kako bi se naglasila nesposobnost Kraljevine Jugoslavije u smislu kvalitetnog rješavanja seljačkog pitanja riječima: "Ali što smo gladovali prije za vrijeme mira, zar je to trebalo pored tolikih bogatstava?" U istom duhu piše i *Slobodna Dalmacija* koja uspoređuje pokušaje kolonizacije u Kraljevini Jugoslaviji i NDH u očitom nastojanju da kolonizaciju druge Jugoslavije prikaže kao ispravno rješenje dotadašnjih težnji seljačkih masa.¹³⁷

Slijede izvještaji o prvim kolonistima iz srednje Dalmacije, tj. o 314 obitelji onih "najzaslužnijih i najsiromašnijih" koje su imale biti naseljene u okolici Osijeka.¹³⁸ U broju istih novina od nekoliko dana poslije govori se upravo o spomenutoj grupi kolonista sada već okupljenoj u Splitu u iščekivanju prijevoza prema novom kraju.¹³⁹ Osim živopisnog opisa priredbi organiziranih kako bi kolonisti imali u čemu uživati do polaska, prenosi se i nekolicina osobnih doživljaja pred put. Još jednom se da primijetiti kako je naglasak bio na intervjuiranju boraca ili njihovih obitelji, pogotovo onih čiji su potomci bili istaknuti junaci NOB-a: "Ante Malenčić [...] imao je troje djece u NOV. Sin mu je Đuro poginuo u borbi za oslobođenje Vrlike, uništavajući neprijateljske tenkove." Spominje se, ako ne i uljepšava, njihov optimizam i potpuna odlučnost u naseljavanju

136 „Kad se ujedini plodna zemlja s našim marljivim rukama...”, *Vjesnik*, 07.10.1945., 3.

137 "Agrarna reforma i kolonizacija - značajna tekovina naših naroda", *SD*, 05.10.1945., 2.

138 "Odlazak prvih kolonista iz Srednje Dalmacije", *SD*, 01.12.1945., 4.

139 "Kolonisti prolaze kroz Split", *SD*, 06.12.1945., 4.

nove zemlje: "Svi se oni žale da su kod kuće imali malo zemlje i da je život bio težak i vjeruju da će u novom kraju bolje živjeti." Sličnu sliku donosi izvještaj iz Zadra u kojem se spominje 165 obitelji kolonista iz okolice grada.¹⁴⁰ Slikovito se prenosi njihova pjesma i radost prikazana tijekom manifestacije po dolasku u grad. *Slobodna Dalmacija* nastavlja sa zanimljivim vijestima nekoliko dana kasnije, kada spominje koloniste s dva dalmatinska otoka, Korčule i Šolte.¹⁴¹ U čast kolonistima iz Donjeg Sela (Šolta) organizirana je oproštajna manifestacija mjesne omladine na inicijativu Narodne fronte. Iz posljednjih nekoliko vijesti vidi se koliko je napora vlast ulagala kako bi stvorila pozitivno ozračje među kolonistima, pogotovo pred njihov odlazak u novi kraju. S obzirom da su bile svjesni kako koloniste čeka iscrpljujući put željeznicom koja još nije bila u potpunosti renovirana nakon ratnih uništavanja, ali i teško stanje na novim zemljištima, savezne vlasti su ovakve priredbe organizirale sa svrhom podizanja raspoloženja i općenitog morala među kolonistima.

Sredinom prosinca 1945. u *Slobodnoj Dalmaciji* objavljeno je pismo dalmatinskih kolonista iz kotara Sombor u Vojvodini.¹⁴² Ovi kolonisti otišli su u Vojvodinu kao delegati agrarnih interesenata s područja Dalmacije, tako da su njihove riječi bili prvi dojmovi Dalmatinaca s terena. Gospodarski odjel Oblasnog narodnog odbora u Splitu proslijedio je pismo novinama. Osim uzdizanja NOB-a i hvale upućene vladi na čelu s Titom, u pismu prevladava veliki optimizam. Spominje se velika kvaliteta zemlje i života u Vojvodini te poziva ostale dalmatinske koloniste na dolazak: "Nama se ovdje dopada, a mislimo da će se dopasti i našim kolonistima kad dođu." Navode se također i određene teškoće delegata pri dolasku u novi kraj, ali ne i njihova konkretna priroda. Umjesto toga, govori se kako je njihov život sada već sređen zahvaljujući njihovoj volji, ali i naporima tamošnjega Narodnog odbora i lokalnog puka. *Borba* početkom nove godine izvještava o prvim kolonistima iz Hrvatskog primorja na putu za Vojvodinu.¹⁴³ Radi se o 34 obitelji s otoka Raba, Krka i Paga te iz Kastva i Crikvenice. Idući mjesec donosi izvještaje o prvim kolonistima, točnije 164 obitelji sa šibenskog područja koje su se također zaputile prema bogatoj Vojvodini. U članku se prenosi i nekoliko riječi kolonista privrženih NOB-u: "Kad smo znali da se borimo i kamen da krčimo, kako ne bismo bogatu zemlju, meku kao sir!"¹⁴⁴

140 "Odlazak kolonista iz Sjeverne Dalmacije", *SD*, 11.12.1945., 4.

141 "Kolonisti s otoka Korčule", *SD*, 13.12.1945., 4; "Omladina Donjeg Sela srdačno je ispratila svoje koloniste", isto.

142 "Dalmatinci u bogatim krajevima naše domovine", *SD*, 22.12.1945., 2.

143 "Prvi kolonisti iz Hrvatskog Primorja otputovali su za Vojvodinu", *Borba*, 02.01.1946., 3.

144 "Otputovala je prva grupa kolonista iz okruga Šibenik", *SD*, 20.02.1946., 2.

S druge strane, bitno je napomenuti kako su novine i časopisi u ranom socijalizmu često značajno doprinosili društvu u pogledu opismenjavanja stanovništva i pozitivnog kulturno-prosvjetnog rada. Jedan takav primjer bio je časopis *Seljačka sloga* istoimenog zagrebačkog društva koji je u suradnji s društvom "Napredak" pokrenuo masovnu akciju pod nazivom "Pokret za pismenost".¹⁴⁵ U novinama je također promoviran zdrav život (skoro sve novine su imale poseban prostor za "fiskulturu") i široko opće znanje stanovništva.

3.4. Prikaz kolonizacije u filmu *Vlak bez voznog reda*

Vlak bez voznog reda je debitantski film redatelja Veljka Bulajića iz 1959. godine.¹⁴⁶ Radnja prati skupinu dalmatinskih kolonista iz sela Dolac na putu prema Baranji. Nakon uvodne špice na ekranu je ispisan kratki tekst koji gledatelje uvodi u kontekst filma. U njemu se dodjela zemlje naziva "darom revolucije", a priča filma navodi kao istinit događaj.

U početnoj sceni gledamo mještane cijelog sela okupljene oko partizana i susjeda Lovre dok im on priča o blagodatima Baranje. Selo se podijelilo na dvije skupine: one koji su oduševljeni time što im Lovre prenosi i one koji njegove ideje u potpunosti odbacuju. Tek u kasnijim scenama će do izražaja doći i oni koji su negdje između ta dva razmišljanja. Primjetno je da se protivnici kolonizacije prikazuju kao grubijani šturog izričaja i zatvorenog pogleda na svijet. Kada im Lovre govori o državnim cestama i navodnjavanju polja u Baranji, oni mu cinično odvrću: "Jest, jest. I u svakoj livadi po jedan rudnik zlata."¹⁴⁷ Njihov stav možda se najbolje vidi u riječima: "Zašto bižat iz Dolca, ka da je guba zavladała ili nasta gladna godina? A ja od toga ništa ne vidin. Kako mi se čini, svi smo živi!" Put u Baranju se vidi kao odlazak "na kraj svita" a Dolac kao središte njihovog vlastitog. Njima je suprotstavljen mudri seoski starješina Siniša koji im odvrća: "Govore tako ka da za sobon ostavljaju carevo blago. Kamen, krš, ma šta bi za sobon ostavili? Niko van tu ne more pomoć. Ni država ne pravi čuda. Ne more van stvorit zemlju di je kamen." Njegove argumente pojačava

¹⁴⁵ Spehnjak, 221.

¹⁴⁶ Bulajić, Veljko, redatelj, *Vlak bez voznog reda*, Jadran film, Zagreb, 1959.

¹⁴⁷ O očekivanju boljeg života u filmu usp. Duda, 50.

Lovre kada pred selom uspoređuje klipove kukuruza iz Dalmacije i Baranje. Onaj iz Baranje je nekoliko puta veći, a ima ga toliko da se njime hrane i svinje.

Cijela početna rasprava služi kao sredstvo prikaza osnovne karakterizacije likova i određivanja dinamike koja će potrajati kroz cijeli tijek filma. Predstavljene su suprotstavljene strane i mišljenja. Radi dramatičnijeg zapleta redatelj je bio primoran izabrati jednu stranu koja će biti prikazana kao antagonistička. Protivnici kolonizacije bili su očiti kandidati za takvu ulogu iako su njihove osnovne zamisli bile u potpunosti razumljive. Nije svim ljudima bilo lako otisnuti se od poznatog, a mnogi od njih bili su u pravu kada su na dobrobiti kolonizacije gledali sa zadržkom. Ipak, u filmu se njihova razmišljanja vrlo olako odbacuju, i to čine mudri seoski starješina, mladi Periša koji je vidio svijeta izvan sela i hromi heroj NOB-a Lovre. Upravo Lovre uz dramatičnu glazbu izjavljuje: "Mi se nismo borili samo protiv fašista. Mi smo tili i to da se seljak riši bide. Zato su poginuli mnogi iz Dolca. Poginuli su zbog boljeg života. Koliko je naših žena u crnini?" Lovre je prikazan kao odlučan partizan koji nema razumijevanja za nazadno razmišljanje i skepticizam. Dobiva se dojam kako je svojom borbom u ratu zaslužio ulogu vođe sela u bolji život. Njemu je suprotstavljen njegov vlastiti brat Špiro koji mu tijekom razgovora o podjeli očeve imovine jasno daje do znanja da je "socijalizam jedno, a ono što je moje, moje je!".

Nakon dirljive scene u kojoj mentalno zaostali Buda trči nazad u selo dok žene i bake plaču što napuštaju svoju djedovinu,¹⁴⁸ uslijedio je prikaz putovanja kolonista pješice do šibenske željezničke postaje. Značajna je scena u kojoj jedna baka tjera djecu da stanu kako bi "vidjela more". Nekim kolonistima je očito ovo bio prvi put da su putovali toliko daleko.¹⁴⁹ U Šibeniku radnja filma poprima nove elemente. Jedan od njih je Perišin seoski prijatelj Nikolica koji je rat proveo u partizanskoj mornarici. Rađaju se temelji za romantični zaplet Periše i Dane te ljubavni trokut između Nikolice, Venke i udovice Ike. Zgodna je scena u kojoj Lovre kolonistima objašnjava što su umjetna jaja od UNRRA-e (tzv. Trumanova jaja) i mlijeko u prahu, dok Nikolica u blizini isprobava majicu s grbom američkog bejzbolskog kluba Crystal Lake Central Tigersa. Kolonistima je smiješan jedan ostarjeli gospodin koji isprobava šareni mantil da bi im

148 Značajno je što u jednom trenutku majku smiruje malo dijete riječima: "Ajmo majko, nemoj plakati. Mladen nas čeka." Radi se o očitom suprotstavljanju starije generacije koja je odrasla u Dalmaciji i mlađe generacije koja pred kolonizacijom nema straha. Slično je i po pogledu obrazovanja. Na kraju filma dijete uz smijeh ispravlja nagluhog djeda koji misli da je baranjska rijeka Jadransko more.

149 Usp. Duda, 90.

on naposljetku komično odvratio: "Šta vi znate budale jedne! Ovako se oda po Zagrebu."

Pred polazak, lokalni dužnosnik partije obraća se kolonistima: "Došlo je vrijeme i da siromašan seljak osjeti brigu o sebi. Napuštajući svoja sela i domove, vi ne napuštate svoju domovinu! Drugovi kolonisti, sretan vam put i sretno na novoj zemlji!" Uslijedila je limena verzija pjesme "Da nije jubavi". Još jednom se naglasak stavlja na težinu života u Dalmaciji kada djed kroz suze poručuje djeci i unucima: "Piši kakav je svit tamo i ne vraćaj se natrag."

U međuvremenu se razvija romansa između Periše i Dane. Osim klasične ljubavne priče, ovaj segment filma donosi i teme emancipacije žena i patrijarhata. Danina sudbina je u tom trenutku još uvijek u rukama njezinog oca koji ju je odlučio udati za sina dobrostojeće obitelji u Baranji. Kada otac Jole saznaje za njenu privrženost Periši, fizički nasrće na nju i svoju ženu. Na kraju filma, Dana će se, uz pomoć majke, uspjeti otrgnuti očevu stisku i odabrati svoju budućnost s Perišom. Još jedna tema koja se provlači kroz film jest posttraumatski stresni poremećaj uzrokovan ratom koji je vidljiv kod Lovre i Nikolice. Obojica tijekom filma imaju barem jednu scenu u kojoj pokazuju jasne simptome povezane s tim poremećajem. Općenito, dobiva se dojam kako su ova dva lika na jedan način suprotstavljena iako u nijednoj sceni ne dolaze u izravan kontakt. Nikolica je slobodan čovjek kojeg prate demoni iz rata, koji traži samog sebe i spas vidi jedino u beskonačnom lutanju svijetom. S druge strane, Lovre je klasični partizan koji želi najbolje za svoje selo. Također, obojica se žele skrasiti s prekrasnom udovicom Ikom, no ona ipak bira Lovru jer on svoju budućnost vidi u Baranji dok mladi Nikolica sa sobom nosi nepredvidljivost. Zadruga se također spominju u filmu u više navrata. Lovri, koji u jednom trenutku jasno zagovara zadrugarstvo, suprotstavlja se kolonist kada govori: "Neka oni meni prvo dadu zemlju, a onda ćemo razgovarati." Značajno je da se ovdje radi o kolonistu koji je na početku filma bio među protivnicima kolonizacije, ali se u međuvremenu predomislio.

Na jednoj od postaja, za koloniste je pripremljena predstava o herojstvu jedne partizanke koju su zarobile ustaše. Narod se vidljivo poistovjećuje s partizanima. Neki od njih su toliko uživljeni u predstavu da bez imalo zadržke uzvikuju: "Druže ubij ga, laže. Ženu je tija zapalit!" Ova scena služi kao prikaz povezanosti partizanskog pokreta s narodom, nasuprot nehumanosti ustaškog pokreta.

Na zagrebačkom kolodvoru vidimo i scenu s predstavnicima novina. Oni tamo čekaju koloniste kako bi ih nasmiješene fotografirali za članak. Čak je i baka nagovorena na fotografiju riječima: "Za novine bako." Također u Zagrebu, kolonisti

susreću jednog povratnika iz Baranje koji sa sobom vuče lijes s mrtvom majkom. On nastoji odvratiti koloniste od kolonizacije. Osim tjeranja u zadrugu, on spominje bolest žene i djece, komarce, vodurinu, blato i udaljenost kuće od sela. Ovo se nastavlja sve do intervencije Lovre koji ga naziva lijenčinom i paničarom. U međuvremenu umire baka Pere. Ova smrt poprima dodatno značenje kada se usporedi s kasnijom scenom u kojoj Zeka rađa dijete. Ta dva motiva zajedno predstavljaju simboliku novog života kolonista na plodnoj baranjskoj zemlji.

Neki kadrovi u filmu su vrlo impresivni. Nemoguće se oteti dojmu kako je Bulajić već u to vrijeme bio redatelj svjetskog kalibra. Scene u vlakovima su tehnički jako dobro izvedene. Isto vrijedi i za kostimografiju, scenarij, rad kamere, zvuk i glazbu.

Kada govorimo o poruci filma, postaje jasno kako se ovdje stvarno radi o jednom remek-djelu kinematografije naših prostora. Bulajić kroz općenitu tematiku kolonizacije uspijeva provući mnoge manje, ali jednako bitne teme poput emancipacije žena, mentalnih posljedica rata te dihotomije između tradicionalnog i modernog. Jasno je da se kolonizacija naposljetku prikazuje kao nešto pozitivno i ispravno dok se oni koji se protive istoj prikazani kao donekle nazadni. Ipak, Bulajić kroz film ne propušta provući i neka ključna pitanja koja su mučila koloniste, ali i cjelokupno društvo tadašnje Jugoslavije.

4. U “obećanoj zemlji”

Krajem studenog 1945. *Vjesnik* izvještava o kolonizaciji 6.000 vojvođanskih boraca na posjede diljem Vojvodine.¹⁵⁰ Navodi se kako su zbog težine prijevoza i približavanja zime prvo preseljeni borci iz Bosne i Hercegovine, Like, Crne Gore i ostalih pasivnijih krajeva. Na selidbu kolonista iz Srbije se moglo pričekati jer “kolonisti iz Srbije i Vojvodine lakše će biti naseljeni, pošto su oni bliži mjestu naseljavanja”. *Slobodna Dalmacija* piše o odlasku prvih dalmatinskih kolonista u Vojvodinu.¹⁵¹ Osim toga što po prvi put donosi vijesti o kolonistima s područja Dalmacije, ovaj članak je značajan i zato što se u njemu agrarno pitanje ustanovljuje kao jedan od najbitnijih problema Jugoslavije. Slikovito se opisuju prilike i poteškoće života na kršu: “Dalmacija, krševita, gola i prenapučena, oduvijek muku muči da se prehrani.” Rezultat ovoga u ranijim razdobljima su bili česti odlasci Dalmatinaca u inozemstvo. Novinski članci nastavljaju s izvještajima od 620 obitelji iz okruga Zadar, Srednje Dalmacije i Korčule koje su čekale skori prijevoz za Vojvodinu. Navodi se i brojka od 2.300 obitelji dalmatinskih boraca koje su tamo trebale biti naseljene u prvoj etapi kolonizacije. Opominju se kotarski i mjesni narodni odbori da previše olako odobravaju svaki zahtjev riječima: “Pokazalo se da nisu svi okružni i kotarski NO-i uložili jednako truda u zainteresiranju naroda za kolonizaciju i odabiranje onih, koji prvenstveno dolaze na red.” S druge strane, neki interesenti su prodavali svoju zemlju prije službenog odobrenja za kolonizaciju. Kolonistima se naglašava kako sa sobom mogu povesti jedno grlo krupne stoke, dva grla sitne stoke i do 1.000 kg ostale imovine.

Za vrijeme rane faze vanjske kolonizacije, novine nisu donosile mnogo dnevnih vijesti o dalmatinskim kolonistima. Od transporta koji su se obavljali krajem 1945., Dalmatinci su zauzeli tek dva vlaka kojima je bilo prevezeno 390 obitelji. Ova računica je poprilično mala ako se uzme u obzir da je u tom razdoblju za Vojvodinu i Slavoniju otišlo čak dvanaest vlakova kolonista iz Like. S druge strane tijekom 1946. dalmatinski kolonisti će zauzeti sva mjesta unutar čak jedanaest vlakova s 1.248 novih obitelji koje su imale biti preseljene u Vojvodinu.

150 “Kolonizacija boraca - Vojvodjana”, *Vjesnik*, 23.11.1945., 4.

151 “Pristupa se prebacivanju prvih kolonista iz Dalmacije u plodne krajeve Vojvodine”, *SD*, 27.11.1945., 3.

Vanjska kolonizacija je trajala od kraja 1945. do proljeća 1947. kada su u Vojvodinu bile naseljene posljednje manje grupe kolonista. Time je službeno dovršena vanjska kolonizacija u skladu s planovima nadležnih tijela za njezinu provedbu. Oni su podrazumijevali preseljenje 9.000 obitelji s hrvatskog područja od kojih je barem 2.000 kolonista trebalo biti iz Dalmacije. Ipak, postoje određeni pokazatelji koji ukazuju na nepotpunost kolonizacije u Vojvodinu. Dalmatinskih obitelji je kolonizirano sveukupno 1.957¹⁵², a neke od njih su se ubrzo odlučile na povratak zbog problema poput nemogućnosti privikavanja na novu klimu ili razočarenja stanjem dobivenih kuća, zemljišta i alata. Određeni broj vraćao se kući nakon saznanja da njihova stara zemljišta trebaju pripasti drugim agrarnim interesentima. Daleko najveći broj Dalmatinaca naseljen je u bačkim selima Stanišiću i Riđici. U Stanišić su se naseljavale obitelji iz Sinja, Benkovca, Knina, Splita, Šibenika, Metkovića, Makarske, Drniša, Imotskog, Zadra i Korčule. U Riđici su se naseljavale obitelji pretežito iz sjeverne Dalmacije, tj. šibenskog i zadarskog područja. Od ostalih vojvođanskih mjesta treba istaknuti i Sivac u kojem se naselilo oko devedeset dalmatinskih obitelji.¹⁵³

Nakon završetka vanjske kolonizacije, u kojoj su se borci sa svojim obiteljima pretežito preseljavali u Vojvodinu, većinski u sela Stanišići i Riđica, na proljeće 1946. krenulo se u ozbiljnije naseljavanje Slavonije. Sveukupni zemljišni agrarni fond u Hrvatskoj je iznosio 390.510 hektara, od kojih je najveći dio otpadao upravo na Slavoniju. Kao i u slučaju vanjske kolonizacije u Vojvodinu, unutrašnjoj kolonizaciji se također davala velika važnost u smislu rješavanja socijalnih, ekonomskih i političkih pitanja države. Zapravo, moglo bi se reći da su organizacijska tijela iz iskustva vanjske kolonizacije naučila mnogo, te da su sve te pouke primijenila u etapi unutarnje kolonizacije.¹⁵⁴ Vlasti su planirale kolonizaciju u Slavoniju izvršiti u dvije etape. Prva je trebala biti dovršena u 1946. kada je trebalo preseliti sve koloniste, a druga se trebala baviti izgradnjom planskih naselja u koja bi se naseljavali novi kolonisti i zadruge.¹⁵⁵ U rano proljeće 1946. trebale su biti kolonizirane potrebite obitelji iz Hrvatskog zagorja i Dalmacije, s obzirom da su te dvije regije bile najsiromašnije. Za smještaj obitelji iz Dalmacije i Hrvatskog primorja na početku je bilo određeno 450 kuća. Kasnije će se

152 Ako se obrati pozornost na podatke u prethodnom odlomku, vidi se da je ukupan broj prevezenih obitelji iznosio 1.638. Ovdje se zasigurno radi o dodatnim organiziranim prijevozima tijekom 1946. i 1947. koje izvori izričito ne spominju. Dio tih obitelji vjerojatno zauzimaju i interesenti koje su se selili samovoljno, ali im je na kraju ipak priznat status kolonista.

153 Bara, 172.

154 Suljagić, 258.

155 Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, 127.

pokazati da je ta računica bila premalena jer će broj preseljenih dalmatinskih obitelji na kraju kolonizacije u Slavoniju doseći skoro 1.500.

Dok se s koloniziranjem ljudi iz Hrvatskog zagorja krenulo već i prije početka proljeća, predviđena kvota od 270 dalmatinskih obitelji koje su trebale biti preseljene na područje Slavonije nije ispunjena u ožujku 1946. zbog usporenosti Agrarne komisije za Dalmaciju čiji su napori još uvijek bila usmjereni na završavanje kolonizacije u Vojvodini, ali i zbog zamršenog stanja s izbjeglicama, dekolonistima i autokolonistima u Slavoniji. S preseljenjem Dalmatinaca se krenulo tek u svibnju.¹⁵⁶ Tada je, unutar sedam prijevoza, u Slavoniju preseljeno 949 dalmatinskih obitelji.¹⁵⁷ Ovo je bio veliki propust nadležnih tijela jer je u ovom razdoblju bilo od velike važnosti preseliti što više kolonista na nove posjede kako bi bili spremni sudjelovati u proljetnoj obradi zemlje i kako bi postojala veća mogućnost uspješnosti proljetne sjetve. U cijeloj 1946. u Slavoniju je dospjelo sveukupno 1449 dalmatinskih obitelji, što će biti i konačan broj preseljenih Dalmatinaca u toj godini.¹⁵⁸ Izvorni planovi cjelokupne unutrašnje kolonizacije Slavonije su konačno dovršeni na proljeće 1947. godine. Većina dalmatinskih kolonista ove prve faze unutarne kolonizacije dolazila je iz okolice Splita, Šibenika, Sinja, Knina i Benkovca. Koloniste se u Slavoniji naseljavalo u Dardu, Vukovar, Osijek, Vinkovce i Đakovo.¹⁵⁹ Obitelji Dalmatinaca se u pravilu naseljavalo u okruge Osijeka (794), Slavenskog Broda (625) i manji broj njih na područje Daruvara (30). U tadašnjem kotaru Đakovo unutar okruga Slavonski Brod bilo je naseljeno čak 500 dalmatinskih obitelji.¹⁶⁰ Među njima je bilo najviše kolonista iz kotara Trogira i Sinja. Osim njih, u kotaru Đakovo našle su se i obitelji iz kotara Brača, Splita i Metkovića.¹⁶¹

Od sveukupnih 47.109 hektara agrarnog fonda koji se nalazio u okruzima Osijek, Slavonski Brod i Daruvar, čak 44.185 je dodijeljeno kolonistima.¹⁶² Tamošnje prilike su bile uvelike slične onima u Vojvodini. Slavonski okruzi su bili bogati zemljom, ali nenapučeni zbog čega su bili prikladni za primitak velikog broja kolonista iz svih krajeva države. Sličnosti s Vojvodinom koje su stvarale probleme kolonistima su bili vlažna

156 Maticka, "Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine", 37.

157 Gaćeša, 229.

158 Isto, 230.

159 Maticka, isto.

160 Suljagić, 255.

161 Isto.

162 Isto, 259.

klima, veliki broj porušenih kuća i zgrada, te organizacijski problemi koji su kolonistima otežavali razdoblje privikavanja.

4.1. Prvi dojmovi i problemi

Nakon dugog i iscrpljujućeg puta željeznicom, koloniste su na postajama u pravilu dočekivali predstavnici lokalnih vlasti i vojske koji su ih evidentirali, obavljali osnovne zdravstvene preglede, zajedno s pratiocima im pomagali s potrebnim dokumentima, te zatim vodili do sela i kuća pored zemljišta na koje su se trebali kolonizirati. Od željezničke postaje do posjeda se često išlo pješke, pogotovo ako se radilo o manjim udaljenostima. U slučaju veće udaljenosti, lokalne vlasti su za koloniste organizirale prijevoz kamionima. Iz izvještaja saznajemo da su grupe dalmatinskih kolonista po dolasku bile ugodno iznenađene prizorom nepreglednih ravnica i plodnih oranica. Ovo je bila sušta suprotnost dalmatinskom kršu. Također, bila im je zanimljiva arhitektura tamošnjih stambenih zgrada i javnih ustanova, te općenito uređenje sela koje se uvelike razlikovalo od prosječnog dalmatinskog mjesta.¹⁶³ Moglo bi se reći kako su prvi dojmovi o novom kraju kod Dalmatinaca u većini slučajeva bili pozitivni. Tome je doprinio i trud lokalnih vlasti da se osjećaju što ugodnije u novom zavičaju. Kolonistima koji su došli iz udaljenih krajeva u nova sela su dobrodošlicu znale poželjeti folklorne glazbene priredbe starosjedilačkog stanovništva organizirane od strane lokalnih kotarskih komisija i snaga omladinaca. Razlozi ovakvih priredba bili su višeznačni. Njihova najočiglednija svrha je zasigurno bila zabava za pridošlice nakon psihički i fizički iscrpljujućeg puta, koji je barem za dalmatinske koloniste preseljene u Vojvodinu i Slavoniju trajao najmanje tjedan dana. Glazba, hrana i piće trebali su poslužiti za lakše zaboravljanje svih nedaća s kojima su se mogli suočiti za vrijeme puta. Također, s obzirom da se na priredbama najčešće svirala tradicionalna glazba novog zavičaja, ovakav doček je trebao poslužiti kao njihov prvi susret s folklorom kojeg su u budućnosti trebali postati dio. Simbolično, taj trenutak je poslužio kao početak novog poglavlja u njihovim životima.

S druge strane, nezadovoljstvo pridošlica koje je znalo nastupiti ubrzo nakon dolaska prouzrokovao je nesrazmjer broja dostupnih kuća za naseljavanje i kolonista.

163 Đurić, Vladimir R., *Najnovije naseljavanje Bačke kolonistima iz Hrvatske: Naselja: Bački Gračac, Kljajićevo, Čonoplja, Stanišić i Riđica*, Matica srpska, Novi Sad, 1960., 5.

Ovo je bila posljedica loše organizacije nadležnih vlasti u pogledu izgradnje i popravaka razrušenih kuća, ali i nekontroliranog naseljavanja koje se odvijalo mimo za to propisanog zakona. Potonje je dovelo do situacija u kojima bi mnogi kolonisti, unatoč tome što su zemljište dobili slijedeći pravilnu proceduru, u kućama koje su im trebale pripasti zatekli već naseljene obitelji. To bi najčešće bili domaći ljudi koji su smatrali da prazne kuće na njihovom matičnom području trebaju pripasti njima. Neki od njih nisu bili svjesni kako te kuće trebaju pripasti kolonistima, pa bi se uselili uz nadu da se njihov vlasnik neće vratiti. Ovo se događalo najčešće s kućama njemačkih izbjeglica koje su bile bolje opremljene i uređenije od prosječne kuće starosjedilačkog stanovništva.¹⁶⁴ Nestrpljiviji agrarni interesenti iz daljih krajeva također su znali samostalno putovati kako bi zauzeli bolje kuće. Upravo takve upozorava *Vjesnik* kada govori o velikom broju kolonista koji samovoljno odlaze u Vojvodinu nadajući se kako će na taj način dobiti bolju zemlju preko reda.¹⁶⁵ Takve se opominje da na takav način ne mogu dobiti zemlju, te se naglašava kako prijavu za kolonizaciju moraju izvršiti preko lokalnih kotarskih odbora. Ističe se kako su kolonistima koji uredno odrade prijavu i naposljetku dobiju zemlju osigurani dobri uvjeti prijevoza i organizirani dočeci u novom kraju. Ostaje upitno koliki su učinak imala takva upozorenja u novinama s obzirom na činjenicu da je ogroman dio stanovništva bio nepismen, pogotovo ako se govori o siromašnim područjima čije stanovništvo nije imalo priliku za kvalitetno obrazovanje. U svakom slučaju, primjetno je da su takvi samovoljni pokušaji selidbe bili dovoljno brojni da bi uvelike ometali organizaciju kolonizacije. S druge strane, brigu o onima koji su slijedili propisanu proceduru kolonizacije prikazuje isto *Vjesnik* kada spominje broj od 10.000 kolonista koji su u jednom mjesecu na putu prema Vojvodini prošli kroz Slavonski Brod gdje je "organiziran odbor, koji se brine za doček i prekrcaj kolonista, kao i za njihovu prehranu i zdravstveno stanje".¹⁶⁶

Zbog navedenog nepoštivanja procedure, nerijetko se događalo da su legalni kolonisti po dolasku morali dijeliti kućanstvo s nepoznatim obiteljima sve dok se ne bi riješilo pitanje samovoljnih kolonista, izgradnje novih ili popravka starih kuća. Uslijed nedostatka smještaja, vlasti su znale svjesno smjestiti više obitelji u jednu kuću što je dovelo do izraženog negodovanja, a ponekad i do odbijanja useljenja.¹⁶⁷ Znalo se

164 Bara, 164.

165 „Važno upozorenje i upute kolonistima”, *Vjesnik*, 10.10.1945., 4.

166 "Kolonistima se na proputovanju kroz Slavonski Brod ukazuje velika pažnja i pomoć", *Vjesnik*, 20.10.1945., 3.

167 Dobrivojević Tomić, 324.

događati i da kolonisti moraju poduzeti još jednu selidbu ako bi se naknadno javile izbjeglice iz vremena ustaškog režima koje su sada opetovano potraživale svoju napuštenu imovinu.¹⁶⁸ U tim situacijama su se kolonisti morali strpjeti do odluke nadležnog suda koja je, u slučaju rješenja u korist povratnika, podrazumijevala ponovnu selidbu. Općenito se stječe dojam da je u najranijem razdoblju kolonizacije postojala velika pomama za bolje opremljenim kućama. Nadležna lokalna tijela koja se ni dotada nisu najbolje snalazila, sada su gubila sav autoritet i vrlo često je prevladavao zakon jačega.¹⁶⁹ Zbog toga su onim kolonistima koji su dolazili u naknadnim etapama kolonizacije najčešće ostajale manje kvalitetne kuće i inventar.¹⁷⁰

Općenitiji problem predstavljala su loša stanja u pogledu poljoprivrednih alata i kuća u koje su se kolonisti trebali naseliti. Uslijed duže odsutnosti vlasnika ili ratnog uništenja nemali broj njih je u danom trenutku bio praktički neuseljiv. Zbog toga su se neki kolonisti odlučivali na samovoljna preseljenja u susjedna sela ako bi tamo postojale bolje prilike. Takav primjer može se vidjeti u slučaju jedne grupe dalmatinskih kolonista kojoj je bilo određeno naseljavanje sela Riđice u Bačkoj. Nezadovoljni prilikama u Riđicama, oni su samovoljno ostali u razvijenijem susjednom Stanišiću, gdje su zauzeli napuštene kuće pored željezničke postaje.¹⁷¹ Stanju nisu pomogli ni zajmovi koje su vlasti odobrile kolonistima za popravke kuća jer se ispostavilo da nisu ni približno dostatni za sve troškove. Kako bi si smanjili troškove, neki kolonisti su se odlučivali za osnivanje zadruga.¹⁷²

S obzirom na sve probleme na koje su agrarni subjekti i objekti nailazili zbog loše organiziranosti saveznih tijela na terenu, Odjel za agrarnu reformu i kolonizacije 1946. u pismenom očitovanju opominje komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju zbog manjkavosti i nedostataka. U dokumentu se navodi kako je "provedba agrarne reforme i kolonizacije tako zamašan i značajan socijalni i politički problem, koji tako duboko zadire u socijalni i ekonomski život našeg naroda, da ne bi smjelo biti ni narodnog odbora ni frontovskih organizacija, koje se ne bi za taj rad založilo i svesrdno ga pomagalo u granicama svojih mogućnosti".¹⁷³ Nadalje se poziva sva tijela da "nastale

168 HR-HDA, 1809 OK KPHS, 1809-1, 12, 30.05.1945.

169 Dobrivojević Tomić, 322.

170 Isto.

171 Kučo, Robert, *Stanišić - Vodič kroz istoriju jednog naselja u Bačkoj*, Elektronsko izdanje, 2012., 183, <https://www.scribd.com/doc/98207230/Stani%C5%A1i%C4%87-vodi%C4%8D-kroz-istoriju-jednog-naselja-u-Ba%C4%8Dkoj>; Đurić, 74.

172 HR-HDA, 825 Šantić Zdravko, *Slobodna Dalmacija*, Kolonisti iz Dalmacije u bogatoj Bačkoj osnovali su svoje domove, 03.10.1947.

173 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 41, 15.05.1946.

nedostatke, greške, neispravnosti i protuzakonnosti u svojem postupku odmah i što temeljitije isprave”.¹⁷⁴

U pojedinim selima je dolazilo do udruživanja kolonista po područjima odakle su dolazili. Ovime se nastojala osigurati bolja međusobna pomoć i suradnja, ali i tješnje povezivanje u smislu očuvanja duha svoga kraja. Posljedica takvih grupiranja je bila teža integracija u novu kulturu. Mnogi Dalmatinci, s naglaskom na starijim ljudima koji su cijeli život proveli u matičnoj regiji, nisu razmišljali o dobrobitima privikavanja na nepoznate običaje. Razlike u kulturi i mentalitetu dovodile su do određenog stupnja nesnošljivosti njih i starosjedilaca. U Vojvodini, problemi u odnosima između te dvije skupine dobivaju dodatnu nijansu kada se uzme u obzir kako je starosjedilačko stanovništvo tamošnjih sela bilo pretežito srpske narodnosti. Ako su kolonisti bili hrvatske narodnosti, događaji iz Drugog svjetskog rata mogli su otežati međusobne odnose.

Konkretni problemi s kojima su se suočavali kolonisti u razdoblju nakon dolaska u nove krajeve bili su raznovrsni. Iako je velika većina njih prihvatila teško stanje koje je vrlo često bilo sušta suprotnost onoga što je u propagandi bilo obećavano, određeni broj kolonista ubrzo se vraćao u rodni kraj. Kolonistima je nerijetko problem predstavljala vlažnija panonska klima Slavonije i Vojvodine zbog koje su mnogi znali obolijevati. Bili su svjesni da će vrlo skoro trebati misliti i o vlastitoj prehrani s obzirom da im je vlast osiguravala hranu samo do prve žetve, a ona je mogla biti i manje uspješna od njihovih potreba.¹⁷⁵ Osim toga, mnogi kolonisti su bili razočarani općenitim stanjem novih sela, s obzirom da su neka od njih bila jednako siromašna ili čak siromašnija od mjesta iz kojih su dolazili. Od ostalih motiva za povratak u stari kraj treba napomenuti odbijanje zadružne obrade zemljišta, koja se već tada u određenim selima nametala, epidemije bolesti, manjak hrane i osjećaj nepravde kod raspodjele zemljišta.¹⁷⁶ Nisu svi kolonisti dobivali jednako dobro opremljene kuće, tako da je kod određenog broja njih postojao osjećaj kako im se za vlastitu egzistenciju više isplati boriti na poznatom terenu s njima poznatim mentalitetom. Općenito govoreći, najčešći razlozi za povratak koji se navode u zahtjevima za odobravanje povratka su zdravstveni problemi, nemogućnost navikavanja na novu klimu, starost kolonista,

174 Isto.

175 Laušić, 37.

176 Dobrivojević Tomić, 328

razvodi brakova i školovanje djece.¹⁷⁷ Svi navedeni problemi mogli bi se podvesti u kategoriju nemogućnosti aklimatizacije.¹⁷⁸

Znalo se događati i da se kolonisti odluče na povratak u Dalmaciju, ali to nisu u mogućnosti napraviti jer je njihovo staro zemljište već prešlo u zemljišni fond. Jedan takav slučaj je bio s korčulanskom obitelji Kapor koja se iz Blata trebala naseliti u Stanišić. Naposljetku su se odlučili vratiti u rodni kraj zbog zdravstvenih problema i nemogućnosti privikavanja na vojvođansku klimu. Iz zapisnika tamošnjeg NOO-a doznajemo kako su po dolasku u Blato na svom starom zemljištu zatekli mjesne interesente kojima je ono u sklopu kolonizacije bilo dodijeljeno.¹⁷⁹ Ostavši bez krova nad glavom, obitelj Kapor je mimo zakona uselila u kućicu koja je prije odlaska u Stanišić bila u njezinom vlasništvu. Glava obitelji Prijan Kapor u zapisniku NOO-a navodi kako je bio svjestan da njihovo zemljište po odlasku u Vojvodinu ima prijeći u zemljišni fond, ali ne i da ono treba biti dodijeljeno agrarnim interesentima.¹⁸⁰ Ovaj slučaj, osim što nam donosi zanimljiv prikaz okolnosti kolonista koji su se odlučili vratiti u svoj stari zavičaj, potvrđuje kako je postojala ozbiljna neupućenost u proceduru kolonizacije. Bilo je i slučajeva u kojima su se obitelji kolonista vraćale kući zbog naknadnog saznanja da njihovo zemljište treba prepasti interesentima. Otpor je izazivao i sve veći naglasak komunističkih vlasti na zadrugarstvu. Nakon dovršetka poslova kolonizacije kada se postupno kreće s promoviranjem zadruga među seljaštvom, znala su se dogoditi iseljavanja kolonista koji nisu bili voljni ulaziti u njih. Takav slučaj se dogodio u Ernestinovu pored Osijeka, u kojem je jednoj skupini kolonista bilo naređeno da uđu "ili u zadrugu ili u industriju" nakon čega su natjerani da se odreknu kuće.¹⁸¹ Neki kolonisti su odlazili i zbog velikih zaduživanja.¹⁸² Koliko je iseljavanje bio ozbiljan problem najbolje svjedoče podaci iz vojvođanskog Stanišića po kojima je između 1946. i 1961. iz tog sela iselilo čak 639 Hrvata od kojih su većina bili Dalmatinci.

Samovoljno zauzimanje bolje opremljenih kuća također nije bila rijetka pojava. Osim već spomenutog slučaja u kojem su dalmatinski kolonisti odlučili ostati u kućama pored

177 Jeržabek, V., Vinko, "Kolonizacija u Vršcu (1946 – 1963. god.)", *Sociologija i prostor*, 9, 38.

178 Isto.

179 HR-DAST, 21 ONOD, 21-10 OKARK, 37, 19.10.1947.

180 Isto.

181 HR-HDA, 1809 OK KPHS, 1809-2 Zapisnici sastanaka i savjetovanja, 14, Materijali II. plenuma, 13.01.1950.

182 Isto.

željezničke postaje u Stanišiću, bilo je još sličnih situacija koje su remetile organizaciju kolonizacije.

4.2. Proces integracije i odnos sa starosjediocima

Osim nepovoljnije klime, razrušenih kuća, drugačijeg uređenja sela i plodnih oranica, dalmatinski kolonisti su se trebali naviknuti na suživot sa starosjediocima i njihovim običajima. Dimković 1964. u svom članku "Međusobni odnosi i uticaji starosedelaca i kolonista posle II svetskog rata" piše o različitim skupinama stanovništva u Srijemu nakon tamošnje kolonizacije.¹⁸³ Tri skupine stanovnika bili su starosjedoci, unutarjni kolonisti i vanjski kolonisti. Budući da je središte istraživanja bilo selo u istočnom Srijemu, Dalmatinci su spadali u vanjske koloniste. U tom mjestu je bilo 64,7 % vanjskih kolonista, među kojima je bilo 47 dalmatinskih kućanstava, dok su 35,3 % zauzimali unutarjni kolonisti.¹⁸⁴ Autor dalje navodi kako su vanjski kolonisti imali problema s prilagođavanjem novoj sredini i da je taj proces trajao i za vrijeme pisanja članka, dakle gotovo 20 godina od kolonizacije.¹⁸⁵ Slično stanje bilo je i u vojvođanskom gradu Vršcu u kojem je bio naseljeno čak 87,7 % vanjskih kućanstava sa 17 obitelji iz okolice Splita.¹⁸⁶

Kao i svi kolonisti koji su dolazili iz krajeva s drugačijim običajima od onih u koji su doselili, Dalmatinci su također imali popriličnih problema u privikavanju na novi način života. Mnogi od njih nisu znali koristiti kuće koje su im dodijeljene, zbog čega je znalo doći do nehotičnog ili namjernog oštećenja inventara. Takvi slučajevi su pogotovo dolazili do izražaja kada bi kolonistima bila dodijeljena bivša kuća njemačkog stanovništva koja je u pravilu bilo opremljeno modernijim namještajem. Razliku između opremljenosti dalmatinskih kuća naspram onih u Slavoniji ili Vojvodini najbolje osvjetljavaju anegdote u kojima kolonisti doslovno čupaju drvo s kuće kako bi se ugrijali, iako u istoj kući cijelo vrijeme imaju peć kojom se, doduše, nisu znali služiti.¹⁸⁷ Kako je u pojedinim krajevima Dalmacije bilo uobičajeno držati domaće životinje na

183 Dimković, Borislav, "Međusobni odnosi i uticaji starosedelaca i kolonista posle II svetskog rata", *Sociologija i prostor*, 5-6, 101.

184 Isto.

185 Isto, 102.

186 Jeržabek, 34.

187 Kučo, 186.

tavanu ili u podrumu, stoka se često dovodila u kuću.¹⁸⁸ Takve zgode mogu poslužiti kao prikaz tehnološke nerazvijenosti dalmatinskog sela.

Osim toga, veliki broj dalmatinskih seljaka je bio jedva pismen ili u potpunosti nepismen. S druge strane, savezne vlasti su radile na tome da se mlađe generacije kolonista uvuku u aktivnosti novog kraja. Mladež je ohrabrivana da se učlanjuje u mjesne političke organizacije i kulturne aktivnosti. U školama se stavljao veliki naglasak na opismenjavanje djece. Radilo se i na općem proširenju pismenosti koje je upravo među seoskim stanovništvom bilo na vrlo niskoj razini. Oni snalažljiviji su se nakon određenog vremena doveli do većeg stupnja pismenosti i obrazovanja, te su se počeli privikavati na novu kulturu. Oni koji to nisu mogli povratili su se rodnom kraju ili su se odlučivali na tješnje međusobno povezivanje s kolonistima iz istih područja. Od slučajeva vraćanja u rodni kraj, najdrastičniji primjer je bio Vršac iz kojeg je do 1948. godine iselilo čak 43,1% vanjskih kolonista.¹⁸⁹

Određenih poteškoća Dalmatinci su imali i s načinom obrađivanja zemlje. Kako je jako malen broj njih – ako i itko – u krškom polju radio s ičim osim s motikom, kosirima i lopatama, nisu bili naviknuti na strojeve uobičajeno korištene na širokim oranicama poput traktora i vršilica. Osim toga što nisu bili upoznati s tehnikalijama i načinom upravljanja strojevima, gusta prašina koju je iza sebe ostavljala vršilica odbijala ih je od radova u polju.¹⁹⁰ S obzirom da je većina kolonista dolazila na nove posjede neposredno prije proljetnih ili jesenjih sjetvi, i to vrlo često nakon teškog putovanja, cjelodnevni naporan dan u polju uz popratno gutanje prašine lako im je mogao narušiti dobar dojam koji su stekli do tog trenutka.

Poteškoće privikavanja na novu klimu i način obrade zemlje odražavao se i na odnos sa starosjediocima. Kako bismo bolje razumjeli dinamiku odnosa između kolonista (unutarnjih i vanjskih) i starosjedioca, trebamo pokušati dati odgovor na pitanje kako su ove skupine uopće doživljavale kolonizaciju. Za koloniste, kolonizacija je najčešće predstavljala spasonosnu priliku za napretkom u smislu kvalitete života. Neki od njih su tražili bolje kuće, a neki jednostavno bolju priliku da prehrane vlastitu obitelj. Moglo bi se reći da im je svima zajednička bila želja za boljom budućnosti. S druge strane, osim ako nisu bili ekonomski i politički upućeni, starosjedioci su prema kolonizaciji imali većinski neutralan sentiment. Neki od njih su, naravno, bili

188 Isto.

189 Jeržabek, 39.

190 Kučo, 187.

humanitarno nastrojani, pa su razumjeli da se kolonizacijom pomaže siromašnom i ratom najteže pogođenom stanovništvu. Takvi su najčešće koloniste primali srdačno i s njima se nastojali sprijateljiti. Ipak, bilo je i onih koji su na koloniste gledali s prijezirom. Razlozi tomu su mogli biti različiti. Neki su ih gledali kao tuđince zbog kojih oni sami nisu mogli dobiti bolje kuće i više oranica, a nekima se nije sviđala kultura koju su nosili sa sobom, u strahu da će narušiti starosjedilačko kulturno ozračje. No, ono što je bilo zajedničko većini njih, bilo je to što su za vrijeme provedbe kolonizacije gledali svoje vlastite interese i nastojali osigurati dobrobit svoje vlastite obitelji u kaosu poslijeratnog svijeta. Jako malen broj je razmišljao o široj slici i tome kako svi oni zajedno trebaju doprinijeti stabilizaciji državnog gospodarstva. Zbog takvog pogleda na kolonizaciju veliki broj kolonista naposljetku i jest bio razočaran uvjetima koje su zatekli u novim krajevima. Nitko ih nije upozoravao na težinu klime, provedbe proljetnih ili jesenskih sjetvi i stupanj razrušenosti stambenih zgrada u Slavoniji i Vojvodini. Središte propagande vezane uz agrarnu reformu i kolonizaciju bilo je u onome pozitivnome. Kolonistima se naglašavalo da su Slavonija i Vojvodina puno bogatije od Dalmacije i ostalih pasivnih krajeva, sve s ciljem kako bi se u kratkom roku što veći broj ljudi preselio. S obzirom na to, dio odgovornosti za slučajeve nesuglasica između kolonista i starosjedilaca zasigurno spada na savezne vlasti, točnije, njihovu propagandu koja agrarnim interesentima nije na pravilan način komunicirala sve poteškoće koje su ih mogle čekati. Uz ove oblike nezadovoljstava koji su mogli utjecati na suživot ove dvije skupine, veliku ulogu igrala i zatvorenost kolonista. Ona može biti uvjetovana njihovim zanimanjima, socijalnim i ekonomskim karakteristikama.¹⁹¹ Mnogi od njih su svjesno birali ostati povezani s ljudima iz istog kraja ili s ljudima koji su dijelili njihova iskustva, kulturu i običaje. Ovo se posebno odnosilo na starije stanovništvo koje je cijeli svoj život provelo unutar jedne kulture, ali nije bilo dovoljno obrazovano da bi se moglo prilagoditi nečemu nepoznatome.

Stavove obje strane dodatno osvjetljavaju istraživanja koja su se odvijala 1960-ih godina.¹⁹² U njima se vidi kako su kolonisti pred kolonizaciju imali pretežito pozitivan dojam o ljudima kraja u koji idu. Isto bi se moglo reći i za mišljenje starosjedilaca o kolonistima, iako se kod njih vidi ponešto suzdržaniji stav prema budućim susjedima. Nakon dolaska kolonista u nova sela, ispostavilo se da skoro polovica njih nije bila zadovoljna tamošnjim dočekom. S druge strane, veliki broj starosjedilaca smatrao je

¹⁹¹ Dimković, 108.

¹⁹² Isto, 106.

kako je napuštena zemlja u njihovim krajevima trebala prepasti domaćim ljudima, a ne kolonistima od kojih određeni broj niti nije bio upoznat s radom u polju. Zbog toga se na koloniste često gledalo s podsmijehom ili prijezirom, što je druga strana mogla i osjetiti. U idućim anketama primjetan je pad entuzijazma s obje strane. Dobiva se dojam da domaći ljudi "trpe" koloniste kao kolege u polju i da nema pretjeranog miješanja ni izraženog osjećaja prijateljstva među njima.¹⁹³ Dodatan aspekt koji je narušavao odnose ovih dviju skupina bila je i činjenica da su određeni mjesni agrarni interesenti imali prednost poznavanja članova mjesnih komisija zaduženih za raspodjelu kuća i inventara. Nerijetko su se mogle čuti pritužbe o nepotizmu i potkupljivanju kako bi se na nepravedan način došlo do bolje kuće i dodatne opreme.

4.3. Kolonisti i zadrugarstvo u filmu *Obećana zemlja*

Bulajićev film naslova *Obećana zemlja* iz 1986. prati koloniste iz okolice Šibenika u Slavoniji.¹⁹⁴ Glavnina radnje filma odvija se nekoliko godina nakon završetka rata,¹⁹⁵ te prati suđenje bivšem predsjedniku fiktivne seljačke radne udruge "Napredak" Markanu Radišiću zbog ubojstva kolonista Miliše Matića. Pokretač radnje je njihov međusobni sukob oko zadrugarstva, odnosno partijskog službenika kojem je naređeno da seljake tjera u zadruge i dalmatinskog seljaka koji želi postići privatno vlasništvo nad dodijeljenom zemljom. Tijekom filma se misterij oko točnog motiva ubojstva postupno otkriva kroz svjedočanstva više likova te isprepletanje sadašnjosti i prošlih događaja zbog čega uvelike podsjeća na radnju filma velikog Akire Kurosawe *Rašomon*. Gledatelji se često navode na krive zaključke da bi ih se u konačnici iznenadilo pametno izvedenim preokretom.

Lik Markana koji utjelovljuje veliki Velimir "Bata" Živojinović tematski odgovara liku Lovre iz *Vlaka bez voznog reda*. I on, kao predstavnik partije, predvodi svoje selo u novi kraj. Slična je i scena u kojoj Markan svome selu predstavlja program kolonizacije i ono što mogu očekivati u Slavoniji. U njoj im govori: "Velim vam, tamo ima svega šta ti srce zaželi. Ko ode, neće požaliti. To vam obećajem u ime narodne vlasti." Pred

193 Isto, 107.

194 Bulajić, Veljko, redatelj, *Obećana zemlja*, Jadran film, Zagreb, 1986.

195 Točna godina radnje se u filmu ne navodi. Vrlo je moguće da se radi o fiktivnoj kronologiji jer se suđenje po svemu sudeći odvija tek nekoliko godina nakon rata, a s ukidanjem zadruga se kreće tek 1952./1953. godine.

sudom, Markan navodi kako mu je bilo vrlo teško nagovoriti ljude da krenu na put te da mu je za to trebalo čak “puna tri miseca”. Ovog puta, glavni skeptik kolonizacije bio je Miliša Matić i oni koji su se slagali oko njegovih argumenata. Dok je u *Vlaku bez voznog reda* središte skepse bila vezanost za svoj kraj, u ovom filmu seljake najviše muči pitanje vlasništva nad zemljom. Miliša izražava ove strahove riječima: “A ja san čuja da će sva ta zemlja o kojoj govoriš biti ka kolektivna. A šta ćemo mi unda tamo? Bit ćemo nadničari od države ka šta smo i prije bili od gospode.” Upravo je ovaj jaz između kolektivizacije i privatnog vlasništva glavni pokretač radnje filma.

Još jedna paralela s prvim filmom je i gotovo šekspirijanski romantični odnos Nike i Nade¹⁹⁶ koji biva onemogućen zbog različitih interesa njihovih očeva (ili, u slučaju ranijeg filma, interesa starije braće i oca). U ovom slučaju upravo će njihov inat i vjenčanje biti prekretnica u radnji koja će spletom okolnosti dovesti do ubojstva Miliše.

Zanimljiv je razvoj Markanova lika. U početku se radi o čovjeku koji je nesiguran u kolonizaciju te “razmišlja šta nas čeka i di vodim ljude jer ni ja sam nisan zna kakav će nan život bit”, koji je uvjeren u blagodati zadrugarstva, ali vjeruje da treba biti dobrovoljno te vodi gotovo humoristične razgovore sa seljacima koji odbijaju ulazak u zadrugu. Kasnije on postaje nepopustljivi izvršilac partijske direktive. U svemu tome, ključna je scena razgovora Markana i partijskog načelnika u kojoj potonji savjetuje Markana da “pritegne” neposlušne seljake otkupom “kakav neće moći izdržati”. S tim trenutkom Markanov lik postupno upada u silaznu spiralu osvetoljubivosti, nemorala i pomame za vlašću iz koje ne uspijeva na vrijeme izaći. Nemilosrdno skuplja visoki otkup, neposlušnike tjera na javnu sramotu, vara svoju zaručnicu Martu te iz djetinjaste pakosti zloupotrebljava svoje ovlasti u odnosu s Milišom. Sve to ga dovodi do trenutka potpunog kraha. Iako se radi o ubojstvu iz samoobrane – Miliša je na njega nasrnuo sjekirom – moglo bi se reći kako ga je, dramaturški rečeno, akumulacija svih njegovih pogrešaka neizbježno dovela do takve sudbine. U tom smislu, ovaj film dijeli sličnost s još jednim redateljem – Orsonom Wellesom i njegovim *Građaninom Kaneom*. Ponor u koji upadaju Markan i Kane su u oba slučaja povezani s prevelikom količinom moći.

U *Obećanoj zemlji* ima i mnogo humorističnih trenutaka. Jedan od najzaslužnijih za to je Ljubomir Kapor sa svojom sporednom ulogom podmuklog kolonista. Scena u kojoj pokušava upaliti dekorativnu peć u velikom mađarskom dvorcu, uz riječi “A pišan ti se ja na takvu peć. Rane mi Isusove ja ću ono bacit vanka i napravit komin”, iz svakoga bi trebala izvući osmijeh.

196 Zanimljiva je sličnost u imenima Nade iz *Obećane zemlje* i Dane iz *Vlaka bez voznog reda*.

Za kraj, bitno je spomenuti lik daktilografkinje koju tumači Olivera Marković – također i lik Ike iz prvog filma – koji je puno dublji nego što se naizgled čini. Ako gledatelji obrate pozornost na njezine izraze lica i trenutke u kojima ih redatelj odlučuje pokazati na ekranu, gotovo je u potpunosti jasno kako se radi o nastavku priče Ike.¹⁹⁷ Ovome u prilog ide i to što dolazi u pratnji suca iz Osijeka, a i njena je jedina rečenica u cijelom filmu: "Djeca su ipak najvažnija." Na takav veoma profinjen način redatelj je na nenametljiv način uspio spojiti svemir oba filma.

197 Jedini argument koji bi mogao ići protiv ove tvrdnje je starost daktilografkinje s obzirom da se radnje filma razlikuju tek u nekoliko godina. Autor je mišljenja kako to nije presudno za ovu teoriju. Ključna je činjenica da lik utjelovljuje ista glumica. Osim toga, filmovi imaju vrlo srodnu tematiku. Te dvije stavke zajedno Oliveru Marković čine neodvojivom od lika Ike u očima pažljivih gledatelja. Ako se u obzir uzmu intrigantni odabiri kadrova u kojima se daktilografkinja pojavljuje, jasno je da i Bulajić igra na tu kartu.

ZAKLJUČAK

Kolonizacija u sklopu druge Jugoslavije promijenila je životne priče mnogih ljudi. Među takvim pričama našlo se i mnogo onih iz Dalmacije. Dalmatinski ljudi su, kao i svi kolonisti koji su odlazili daleko od svog kraja, hrabro napuštali svoju djedovinu u potrazi za boljim prilikama za sebe i svoje obitelji. Mnogi od njih su bili i junaci partizanskog pokreta i antifašističke borbe, a sada se njihova borba trebala nastaviti u pogledu obrade napuštene ili oduzete zemlje čime su trebali pripomoći državi da uspješno izgradi jako gospodarstvo nakon velikih ratnih razaranja i gubitaka u ljudstvu.

Marijan Maticka, kao jedan od ključnih povjesničara čiji su radovi i analize neizostavni dijelovi svakog iole ozbiljnog istraživanja kolonizacije u drugoj Jugoslaviji, kolonizaciju ocjenjuje kao "upitno dobrovoljnu".¹⁹⁸ I zaista, kada se u obzir uzme pritisak na siromašno stanovništvo pasivnih krajeva Jugoslavije, kao i agitprop koji je okruživao cijeli proces, a čija je svrha bila prikazivanje kolonizacije kao nečeg isključivo pozitivnog za koloniste, teško se oduprijeti dojmu da je poduzimanje kolonizacije u cjelokupnom kontekstu bilo nešto nametnuto. Tome u prilog idu i interne rasprave KPJ, u kojima se jasno vidi kako se provođenje kolonizacije vidi kao nešto ključno za daljnji razvitak države u pogledu stabilnosti ekonomije i pripreme za opsežnu industrijalizaciju. Nasuprot tome, kontradiktorno općoj liniji KPJ i njezinim naglascima na važnosti kolonizacije, primjećuje se nesprijetnost organizacijskih tijela na odgovornost o tako velikom broju ljudi.

S druge strane, ako usporedimo socijalističku kolonizaciju s onima za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske, postaje jasno da je druga Jugoslavija bila mnogo odlučnija u sveobuhvatnom rješavanju seljačkog pitanja koje je toliko desetljeća mučilo seljake na ovim prostorima. Ako se po strani ostave manjkavosti organizacije i propaganda, za razliku od Kraljevine i NDH, vidimo da je KPJ shvatila kako zadovoljavanje interesa seljaštva svih nacionalnosti vodi u bolju budućnost cijele države. Za razliku od mnogih radničkih pokreta u Europi, socijalistička vlast u Jugoslaviji vidjela je seljaštvo kao svog saveznika. Nitko nije mogao poreći brojnost seljačkog stanovništva unutar NOB-a. Zrelim se može ocijeniti i pristup KPJ kod donošenja odluke da će se seljaštvu u sklopu agrarne reforme zemlja davati u privatno vlasništvo.

¹⁹⁸ Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 65.

U svemu tome, dalmatinski kolonisti su bili jedni od onih kojima je povoljno rješavanje seljačkog pitanja trebalo najviše. Težina života u Dalmaciji, mnogima od njih je ostavljala samo izbor napuštanja svog rodnog kraja. U Vojvodini, gdje su najviše odlazili, ali i u Slavoniji, morali su se navikavati na nove običaje, klimu i mentalitet. Neki od njih to nisu mogli, pa su se vraćali kući. Neki od njih su bili previše razočarani stanjem koje su zatekli na novim zemljištima. No unatoč svemu tome, ogromna većina dalmatinskih kolonista ostala je na mjestu kolonizacije. Njihovom procesu integracije pripomogla je i vlast, koja je u mnogim slučajevima bila u stanju uvidjeti svoje greške i ispraviti ih. Vlast je također radila na opismenjavanju nepismenog stanovništva od kojeg je veliki dio dolazio upravo iz Dalmacije. Trud je bio uložen i u sam proces integracije kolonista koji su dolazili iz drugih krajeva države. U tome je najbitniju ulogu imalo mlađe stanovništvo koje se lakše privikavalo na nove običaje od svojih roditelja, baka ili djedova.

Sve u svemu, ako bi na temelju svih prikupljenih podataka morali kolonizaciji druge Jugoslavije dati sveukupnu ocjenu u pogledu njenih ciljeva i konačnih rezultata, ona bi ipak trebala biti pozitivna. KPJ je naučila iz grešaka prijašnjih režima, ali i onih vlastitih, i bila dovoljno odlučna u rješavanju životnih pitanja siromašnog seljaštva. U svemu tome, ne smiju se zanemariti ni sve one negativne strane provedbe kolonizacije i propusti koje su nadležna tijela napravila prema kolonistima. No ne smije se ni propustiti uočiti težinu situacije koju je Drugi svjetski rat ostavio na našim prostorima. Razumijevanje poslijeratnog konteksta također je ključno za potpuno shvaćanje ove tematike.

Dokumentacija, novinski prikazi i literatura vezana uz kolonizaciju Dalmatinaca tijekom ranog socijalizma nije veoma opsežna. U Hrvatskoj je dostupnost arhivskih dokumenata koji bi dali konkretan prikaz osobnih iskustava i procesa integracije dalmatinskih kolonista uvelike ograničena. U budućim istraživanjima o dalmatinskim kolonistima, koja bi mogla dati dobar uvid u položaj malog čovjeka u kolonizaciji te u njegovo suočavanje s izazovima novog kraja i mentaliteta, potrebno je objediniti svu relevantnu dokumentaciju iz arhiva u Srbiji s onom koja se može pronaći u Hrvatskoj. Autor ovog diplomskog rada nada se da je svojim istraživanjem barem malo doprinio budućem tijeku znanstvenog proučavanja ove tematike.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Državni arhiv u Splitu (HR-DAST), 21 Oblasni narodni odbor Dalmacije (ONOD), 21-10 Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju
2. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), 1228 Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (RK SSRNH), 1228-2 Kongresi 1945-1966.
3. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), 1809 Okružni komitet Komunističke partije Jugoslavije za Slavoniju (OK KPHS), 1809-1, Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske za Slavoniju u ratnom razdoblju
4. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), 1809 Okružni komitet Komunističke partije Jugoslavije za Slavoniju (OK KPHS), 1809-2, Zapisnici sastanaka i savjetovanja
5. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), 825 Šantić Zdravko

6. *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952.*, ur. Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005.
7. *Zapisnici Vlade Narodne Republike Hrvatske 1945.-1953.*, ur. Nenad Bukvić, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2018.

8. *Borba*, Beograd, 1946.
9. *Glas rada*, Zagreb, 1945.
10. *Hrvatski list*, Osijek, 1941.
11. *Slobodna Dalmacija*, Split, 1945., 1946., 2010.
12. *Vjesnik*, Zagreb, 1945.
13. *Novosti*, Zagreb, 2010., arhiva.portalnovosti.com/2010/02/65-godina-od-savezne-kolonizacije-u-hrvatskoj-7/

14. Bulajić, Veljko, redatelj, *Vlak bez voznog reda*, Jadran film, Zagreb, 1959.
15. Bulajić, Veljko, redatelj, *Obećana zemlja*, Jadran film, Zagreb, 1986.

Literatura

1. Balta, Ivan, "Kolonizacija istočne Hrvatske u Drugom svjetskom ratu", *Časopis za suvremenu povijest*, 33, 2, 2001., 386-409.

2. Balta, Ivan, "Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. - 1945. godine", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 2001., 459-478.
3. Bara, Mario, "Sudjelovanje Hrvata u saveznoj kolonizaciji Vojvodine 1945.-1948.", *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 2, 2010., 157-187.
4. Bičanić, Rudolf, *Agrarna prenapućenost*, Gospodarska sloga, Zagreb, 1940.
5. Dimković, Borislav, "Međusobni odnosi i uticaji starosedelaca i kolonista posle II svetskog rata", *Sociologija i prostor*, 5-6, 1964., 101-109.
6. Dobrivojević Tomić, Ivana, "Problemi u naseljavanju i prilagođavanju kolonista na život u Vojvodini u prvim godinama posle Drugog svetskog rata", *Istorija 20. veka*, 39, 2, 2021., 313-332.
7. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem*, Srednja Europa, Zagreb, 2014.
8. Đurić, Vladimir R. *Najnovije naseljavanje Bačke kolonistima iz Hrvatske: Naselja: Bački Gračac, Kljajićevo, Čonoplja, Stanišić i Riđica*, Matica srpska, Novi Sad, 1960.
9. Engels, Frederick, "The Peasant Question in France and Germany", *Karl Marx and Frederick Engels, Selected Works in Three Volumes: 3*, Progress Publishers, Moskva, 1970., 457-477.
10. Erić, Milivoje, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958.
11. Gaćeša, Nikola L., *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*. Matica srpska, Novi Sad, 1984.
12. Ivančević, Ljubomir, "Prilog proučavanju agrarne reforme u Sremu u vreme NDH", *Časopis za suvremenu povijest*, 43, Novi Sad, 1966.
13. Jandrić. Berislav, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
14. Jeržabek, V., Vinko, "Kolonizacija u Vršcu (1946 – 1963. god.)", *Sociologija i prostor*, 9, 1965., 32-46.
15. Juriša, Slavko, *Agrarna politika i seljačko pitanje u Hrvatskoj 1945 – 1953. Disertacija*. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1978.

16. Kučo, Robert, *Stanišić - Vodič kroz istoriju jednog naselja u Bačkoj*, Elektronsko izdanje, 2012.,
<https://www.scribd.com/doc/98207230/Stani%C5%A1i%C4%87-vodi%C4%8D-kroz-istoriju-jednog-naselja-u-Ba%C4%8Dkoj>
17. Laušić, Ante, "Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918-1948.", *Migracijske i etničke teme*, 5, 1, 1989., 27-42.
18. Lazanin, Sanja, "Naseljavanje njemačkih protestantskih obitelji u Slavonsku vojnu krajinu krajem 18. i početkom 19. stoljeća.", *Migracijske i etničke teme*, 34, 2, 2018, 165-198.
19. Mates, Leo, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1976.
20. Maticka, Marijan, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
21. Maticka, Marijan, "Kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 19, 1997., 27-53.
22. Maticka, Marijan, "Organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji (1945-1948)", *Arhivski vjesnik*, 31, 1987., 29-37.
23. Maticka, Marijan, "Razrješenje kolonatskih odnosa u agraru Dalmacije (1945-1948)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 21 (1), 1988., 137-144.
24. Maticka, Marijan, "Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945-1948. godine", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 11, 1981., 289-322.
25. Mihletić, Ante, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, Ekonomski institut Privrednog savjeta Vlade NRH, Zagreb, 1952.
26. Milošević, Srđan, "Agrarian Reform in Yugoslavia 1945-1948: the Agro-Political Aspect", *Istraživanja*, 33, 2022., 136-152.
27. Pijade, Moša, "Pred agrarnom reformom", *Naprijed*, 30.06.1945.
28. Spehnjak, Katarina, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.

29. Suljagić, Boris, „Prva etapa kolonizacije u kotaru Đakovo 1946. godine“, *Zbornik Božene Vranješ-Šoljan*, ur. Damir Agičić i dr., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.
30. Šimončić-Bobetko, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997.
31. Šimončić-Bobetko, Zdenka, “Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918-1941)”, *Povijesni prilozi*, 8, 8, 1989., 91-141.
32. Vrbošić. Josip, “Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata”, *Društvena istraživanja*, 6, 2-3 (28-29), 1997., 311-325.

SAŽETAK

Kolonizacija u drugoj Jugoslaviji podrazumijevala je selidbu agrarnih interesenata na napuštena obradiva zemljišta s ciljem prehrane stanovništva, alokacije viška stanovništva i konačno, oporavka državnog gospodarstva. Ključan zakon za kolonizaciju bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1945. godine. Za razliku od zakona iz prijašnjih režima, koji su bili nacionalno obojani i u kojima se zemlja često davala obiteljima koji se nisu bavili poljoprivredom, u drugoj Jugoslaviji se kolonizacija vodila načelom "Zemlja onome tko je obrađuje". Među kolonistima, našlo se i mnoštvo seljaka iz siromašnih, pasivnih krajeva države koji zbog uvjeta u kojima su živjeli nisu mogli doprinijeti planu oporavka gospodarstva. Ovo istraživanje se bavi dalmatinskim kolonistima koji su u velikim brojevima putovali iz siromašnog dalmatinskog krša za Slavoniju i Vojvodinu, gdje su trebali započeti nove živote. Naglasak je na njihovom osobnom iskustvu tijekom polaska iz rodne Dalmacije, putovanja prema odredištu i procesa integracije odmah po njihovom dolasku na dodijeljene posjede. Problema je bilo mnogo, razočarenja još više, ali osnovni ciljevi kolonizacije su uvelike urodili plodom.

Ključne riječi: Jugoslavija, kolonizacija, agrarna reforma, socijalizam, Dalmacija, kolonisti, integracija

ABSTRACT

The Promised Land: Dalmatian Colonists in Slavonia and Vojvodina During Early Socialism

Colonization in the second Yugoslavia refers to organized migrations of agrarian applicants to abandoned arable land with the goal to feed the nations hungry citizens, allocation of the surplus of the population and finally, the revival of the state economy. The key law for the colonization enforcement was The Agrarian Reform and Colonization Law which was adopted in 1945. Differing from the previous regimes, whose colonization efforts had nationalistic tendencies and during which the land was given even to those families who previously never cultivated land, in the second Yugoslavia, colonization was conducted under the slogan "Land to those who cultivate it". Among colonists, there were many peasants which originated from poor, passive regions of the state from where they could not had participated in the economic revival plan. This research deals with Dalmatian colonists which undertook the journey from the poor Dalmatian karst to Slavonia and Vojvodina where they were supposed to begin their new lives. The emphasis of this research is on their personal experiences during the departure from their homeland of Dalmatia, experiences during the transport towards the final destination and the process of integration upon their arrival to the land they were assigned to. The problems were many, disappointments even more frequent, but the main goals of the colonization did bear fruit.

Keywords: Yugoslavia, colonization, agrarian reform, socialism, Dalmatia, colonists, integration